

קיצור

שיעורי הכנה לליל הסדר

שנמסרו על ידי

מורינו הגאון

רבי ישראל יוסף הכהן רפפורט שליט"א

קיצור
**שיעורי הכנה
לליל הסדר**

שנמסרו על ידי
מורינו הגאון
רבי ישראל יוסף הכהן רפפורט שליט"א

מהדורה שניה, ניסן ה'תשפ"ד

תוכן העניינים

- 11** **הקדמה לענייני ומנהגי ליל הסדר ורוממות לילה קדוש זה**
- לילה שהיה מעותד לגאולה מזמן האבות **11** - ביציאת מצרים נהיינו 'עבדי השם' **12** -
חשיבות התפילה בלילה זה **13** - ביאור החת"ס שבליילה זה אנו מתקדשים מהע"ז כגר
שנתגייר **14** - הרגשת החשיבות בכל 'מעשה מצוה' **15** - שמיעת הסיפור והעברתו מאב
לבן **17** - חשיבות ההידור במצוות הלילה **18** - מנהגים שנרמזו בסדר הלילה וההגדה **18**
- הרמז הטמון במנהג חלוקת קליות ואגוזים **19** - מנהג לבישת ה'קיסל' **20**
- 21** **סדר סימני הלילה**
- סידור הקערה **22** - הנחת ב' תבשילין **22** - חרוסת **23**
- 24** **'קדש'**
- ברכת שהחיינו על כל מצוות הלילה **25** - קידוש על הכוס **26**
- 26** **הלכות הקשורות לד' כוסות**
- מזיגה ע"י אחר - דרך חירות **26** - שיעור הכוס - מחלוקת הפוסקים **27** - חינוך קטנים
לד' כוסות **28** - מהי הכמות מתוך הכוס שצריך לשתות **28** - שיעור הזמן לשתית הכוס
29 - יין או מיץ ענבים, ובדין חמר מדינה **30** - צבע וטיב היין **31** - דיני 'כוס של ברכה'
בהרחבה **31**
- 34** **מצות 'הסיבה'**
- חיוב הסיבה בלילה זה **34** - טעם ענין ההסיבה **34** - חיוב הסיבה בזמננו **35** - חיוב נשים
בהסיבה **36** - הגדרת ואופן ההסיבה **36**
- 38** **'ורחץ'**
- טעם נטילת הידיים קודם אכילת הכרפס **38** - שאלות המצויות בדיני נטילה זו **39**
- 40** **'כרפס'**

מהו כרפס, במה מטבילין אותו, וצורת אכילתו **40** - הסיבה ושיעור אכילת הכרפס **41** - שכח ובירך על הנטילה - מה תקנתו **42**

43 **'יחץ'**

בציעת המצה **43** - שמירת האפיקומן **43** - מנהג חטיפת האפיקומן **44**

46 **'הכנה ל'מגיד'**

הרוצה לאכול ולשתות קודם הסעודה - כיצד ינהג **46** - מזיגת כוס שני **47**

48 **'מגיד'**

מצות הסיפור וביאור המילה 'מגיד' **48** - ההבדל בין סיפור לזכירה **49** - דין אמירה ושמיעה בסיפור ההגדה **50** - אמירת ההגדה בנעימה, בקול רם, ביראה ובשמחה **50** - הסיפור לקטנים **52** - 'מה נשתנה' **53** - מה שיש שוגגים המבטלים כיבוד אב **54** - 'חייב אדם לראות א"ע כאילו הוא יצא ממצרים' **56**

59 **'רחצה'**

נטילת ידיים לסעודה **59** - הפסק בדיבור בין 'רחצה' ל'כורך' **60**

60 **'מוציא - מצה'**

הרוממות שיש באכילת המצה **60** - שיעור 'כזית' למצוות הלילה **62** - הקנאת המצות **65** - הנחת המצות על השולחן בעת ההגדה **66** - המצות שעליהן מברכין את הברכות **67** - גיל חינוך לאכילת מצה **69** - אכילת מצה לזקנים וכיו"ב **70**

70 **'מרור'**

הירק שנוטלים ל'מרור' **70**

73 **'כורך'**

קיום מצות 'כורך' **73**

74 **'צפון' - אכילת האפיקומן.**

שיעור אכילת אפיקומן וההסיבה בו **74** - זמן אכילתו - עד חצות **75**

76 **'ברך' - ברכת המזון**

דין השוכח יעלה ויבוא בברהמ"ז **76**

77 **'הלל'**

מזיגת כוס רביעי **77** - הלכות הקשורות לאמירת ההלל בלילה זה **79** - הזכרת 'חג המצות'
בברכה מעין ג' **80**

80 **'נרצה'**

חשיבות הפיוטים שנסדרו בסוף ההגדה **80**

81 **נספח: חיוב אכילת מצה בחול המועד**

© כל הזכויות שמורות

להערות והארות

ולקבלת הקובץ במייל:

b5893466@gmail.com

עימוד ועיצוב:

עולם אחר | 0583272235

eb05832722gmail.com

פתח דבר

נודה ה' מאוד בפינו על שזיכנו לסדר את השיעורים הללו, שנמסרו ע"י מו"ר הגאון רבי ישראל יוסף הכהן רפפורט שליט"א, הידועים בבהירותם, ובסידור הדברים - דבר דבור על אופנו.

הנה, כאשר מדובר בהלכות ליל הסדר, ידוע לכל ענין ריבוי מצוות הלילה, ורבים אומרים מי יראנו טוב לסדר את הדברים לאשורם, ובפרט שזיכנו ורבינו שליט"א שוזר פנינים באגדה בענייני מצוות הלילה, וכן מה שיש לעורר לבני הבית קודם עריכת הסדר ובמהלכו, על המצוות החשובות ועל רוממות הלילה, כמבואר בתוך הדברים, לכן ראינו לסדר את הדברים מתוך שיעורי רבינו על ליל הסדר [וכמובן שיש הרבה מה להרחיב בכל ענין, ונכתבו הדברים בקצרה].

התודה והברכה לרבינו שליט"א שעבר על הדברים, ולא חסך כל מאמץ ע"מ שיהיו הדברים בהירים ושמחים ובלשון צחה, יה"ר שימשיך להרביץ תורה וירא"ש מתוך בריאות איתנה ושפע סייעתא דשמיא, יחד עם הרבנית תליט"א הניצבת לימינו בכל המפעלות הרבים להגדיל תורה ולהאדירה.

ברכה מיוחדת לנו"ב שתחי' על העמדת הדברים בכלי נאה ומושלם, ויה"ר שיתמלאו כל משאלות לבנו לטובה, וירחיב ה' את גבולנו בבנים ובנות מתוך אושר ונחת, ועלייה בהתמדת התוה"ק.

יישר כח למנהלי קו השיעורים, בו ניתן לשמוע את שיעורי מו"ר שליט"א בכל חלקי השו"ע, וכן שיחות חיזוק ורוממות לפני החגים, ואף חוברת זו יוצאת לאור בזכות פעילותו של קו זה [מספרי הקו: 025893466, 0772269022].

התודה והברכה לאברכים החשובים שעברו על הדברים, והעירו והגיהו, תהי משכורתם שלימה.

במהדורה זו [תשפ"ד] בוצעה עריכה מחודשת, והשתדלנו בס"ד לדייק יותר את הנוסחאות והמקורות. נשמח לקבל הערות והארות, לתיבת המייל שמופיעה בתחילת החוברת.

הקדמה לענייני ומנהגי ליל הסדר ורוממות לילה קדוש זה

כמידי שנה, בערב פסח, לומדים אנו בקיצור את ענייני ליל הסדר, וסידרנו את השיעורים על פי הסדר של קיום מצוות הלילה.

כמו כן, השתדלנו שיהיה זה לפי סדר סימני הלילה - קדש ורחץ וכו', ואף שולבו בתוך הדברים פניני אגדה ומוסר, ברוממות לילה קדוש זה ומצוותיו, וכן עצות מעשיות כיצד להעביר לבני הבית, גדולים וקטנים, את הרוממות הנעלית של קיום מצוות הלילה, ואין אלו רק ההלכות הפשוטות, אלא אף עניינים פרקטיים המצריכים הכנה מבעוד יום.

וראוי להקדים כמה הקדמות חשובות על ענייני הלילה, כדי לקבל את ההרגשה הנכונה, על רוממות לילה נשגב זה.

לילה שהיה מעותד לגאולה מזמן האבות

א. יש לדעת, שעוד קודם יציאת מצרים, היה עתיד לילה זה להוריד שפע רוחני לעם ישראל, וכמבואר בפרקי דר' אליעזר (פרק ל"ב) שכאשר הגיע ליל יו"ט של פסח, קרא יצחק אבינו לעשו בנו הגדול, ואמר לו: בני, זה הלילה, כל העולם כולו אומרים בו הלל, אוצרות טללים נפתחים בזה הלילה, עשה לי מטעמים, עד שאני בעודי אברכך, הלך והתעכב.

ואז, אמרה רבקה ליעקב: הלילה הזה, אוצרות טללים נפתחים בו, העליונים אומרים שירה, הלילה הזה עתידין בניך ליגאל, הלילה הזה עשה מטעמים לאביך כאשר הוא בעודו יברכך. וכן מבואר אף בדברי התרגום יונתן בפרשת

תולדות (בראשית, כ"ז ו-ט'), ועיי"ש שכתב דזהו טעם שני גדיי עזים, 'חד לשום פסחא וחד לשום קרבן חגא'.

מבואר שלילה זה - אף קודם שיצאו ישראל ממצרים, היה מוכן ומסוגל להוריד לעולם שפע של ברכות ואוצרות עליונים, ואכן, יעקב אבינו התברך מיצחק אביו בלילה זה.

וידועים דברי הרמב"ם (מלכים, פ"י ה"ז) שהברכה ליעקב אבינו היתה, הבחירה שנבחר להיות הממשיך של האבות הקדושים, אברהם ויצחק, וא"כ, זהו הלילה שבו אנו נבחרנו להיות לעם, וכדברי הכתוב (ישעיה, מ"ג כ"א): "עם זו יצרתי לי תהילתי יספרו".

ביציאת מצרים נהיינו 'עבדי השם'

ב. לילה זה קיבל משנה תוקף ביציאת מצרים, כאשר יצאנו מלהיות עבדי פרעה ונהיינו 'עבדי השם', ועבדי השם פירושו, שאנו שייכים לו, ודין הוא שהאדון יזון את עבדיו. היינו שכאשר נהיינו עבדי ה' יתברך, כביכול דין הוא שיתן לנו את כל צרכינו.

ומבואר בספרים, שככל שאדם ישעבד את עצמו להקב"ה בכלל, ובלילה זה בפרט, ויעשה עצמו יותר 'עבד', הדין נותן שהאדון מחוייב יותר לתת לו די סיפוקו, ושאר דברים הנצרכים לו.

וידוע הסיפור על השפת אמת זצ"ל מגור, שאמר פעם לאחר אמירת ההלל, שאם היו יודעים העולם כמה אפשר לזכות ע"י האנא ה' שבהלל, היו מכוונים באמירתו מאוד.

והחסידיים הבינו שהתכוון לבקשת 'אנא ה' הושיעה נא', אולם כוונתו היתה ל'אנא ה' כי אני עבדך', דאם היה אדם יודע לכמה שפע הוא זוכה כאשר משעבד את עצמו לקב"ה, להיות עבד גמור - שיקבל מאדונו את כל צרכיו בהרחבה, היה מכוון טובא באמירת פסוק זה.

חשיבות התפילה בלילה זה

ג. דבר נוסף יש להקדים, וחשוב מאוד לדעת זאת, דהנה יש בלילה זה ריבוי בקשות, על הגאולה העתידה, 'שפוך חמתך' אל הגוים, 'אנא ה' הושיעה נא', 'מן המיצר קראתי', ויש על כך ביאור נפלא מהגה"צ רבי אליהו גוטמאכר זצ"ל, תלמידו של רעק"א [נדפס בספרו עה"ת (פרשת בא) שי"ל אחר פטירתו].

בדבריו כתב להקשות, מדוע אסתר המלכה גזרה ג' ימי תענית שכללו גם את יו"ט ראשון של פסח, הלא גזירת המן היתה על קרוב לשנה לאחר מכן, ולשם מה יש לקבוע תענית מיד, ולבטל עי"ז את מצוות האכילה החשובות של ליל הסדר, הרי היה אפשר להמתין, ולקיים את התענית לאחר ימי הפסח.

וכתב ליישב, דידעה אסתר המלכה שנחתמה הגזירה בטבעת המלך - מלכו של עולם, וזו גזירה שא"א לבטלה בדרך רגילה, אבל לילות הפסח - 'מסוגלים הם לשנות גם גז"ד שנחתם - בתפילה, יותר מיום הכיפורים'.

והיינו שבלילה זה, הקירבה העצומה של הקב"ה אלינו היא כ"כ גדולה, וביותר, כאשר שרויים בתענית, דישי עי"ז יותר כח לקרוע את הגזר דין, ושיכנס איתנו הקב"ה לפני משורת הדין, ולכן בהוראת שעה - גזרה אסתר את התענית, וביטלה את אכילות המצוה של הלילה הקדוש הזה, כדי להעביר את רוע הגזירה ולזכות לישועה.

והוסיף רבי אליהו גוטמאכר, 'ותדעו גם כן, שהלילה הזה שימורים לה' לכל בני ישראל לדורותם, כך כתוב בפסוק, וכל הדורות הבאים [וכמובן שדורותינו נכללים בזה...] יפעלו בלילה הזה כרצונם, אף נגד המזל והטבע'.

נמצאים אנו בימים אלו בצוק העיתים, יש הרבה גזירות, וכולם רואים שקורים דברים למעלה מן הטבע. ולכן, נשתדל לקיים בהידור את מצוות הלילה, ונשתעבד אליו יתברך יותר, וכיון שהקירבה גדולה ביותר בליל הסדר, אפשר לבקש אף אם חלילה נגזרה הגזירה, וניתן לקרוע את הגז"ד, יותר מיום הכיפורים, וכמדומה שאין צורך להוסיף על דבריו אלו.

[מש"כ הגרא"ג דזהו ליל שימורים לדורות, יסודו בדברי הגמרא בפסחים (קט): שמקשה, מדוע אין חוששים ל'זוגות' בשתיית ד' כוסות, ומבאר הגמרא (לחד תירוצא) דליל שימורים הוא לבני - לילה המשומר ובא מן המזיקין, וקיום מצות ד' כוסות, לדורות הוא, וא"כ מה שהיום אין חוששים לזוגות זה מכח הלילה המשומר הלזה].

ביאור החת"ס שבלילה זה אנו מתקדשים מהע"ז כגר שנתגייר

ד. עוד ענין ראוי להקדים, ויש לדבר על כך בפני בני הבית, כי זהו כמעט יסודו של הלילה.

יש מימרא ידועה של המשנה, ונאמר אותה בהגדה, 'חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים' [ויבאר להלן (אות מ"ח) בענייני "מגיד"].

וכתב החת"ס בדרשותיו (פסח, שנת תק"פ), דהנה הקשו הראשונים, מדוע לא תיקנו לברך על סיפור יצי"מ 'אשר קידשנו במצוותיו וצונו לספר ביציאת מצרים', הרי מצוה היא, ומדוע לא נברך עליה.

ומבארים הראשונים דהדבר מתקיים בברכה שאנו מברכים בסוף מגיד, 'אשר גאלנו וגאל את אבותינו וכו' בא"י גאל ישראל', דקאי נמי אסיפור יציאת מצרים. אמנם, כתב החת"ס להקשות, דאכתי צ"ב משום שיש לברך 'עובר לעשייתן', וכיצד תועיל הברכה שנברך לאחר הסיפור.

ועונה החת"ס דבר נורא, דהנה סידרו לנו את ההגדה בצורה של 'מתחיל בגנות ומסיים בשבח', ו'מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו', משום שכך היא צורת עבודתנו בלילה זה, ותו"ד החת"ס, שכמו שחייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים, כמו כן חייב אדם לראות עצמו כאילו הוא היה עובד ע"ז, ועכשיו קירבו המקום לעבודתו, והיום [בלילה הזה] שיצאנו ממצרים התחיל לעבוד את ה' בתחילה, במצוות הנוהגות באותו הלילה.

והנה בטבילת גר, ידוע שהברכה היא לאחר הטבילה (עיין פסחים ז), ומשום שקודם הטבילה עדיין גוי הוא, ואינו יכול לומר 'אשר קידשנו במצוותיו וצונו', דהרי אינו מחוייב עדיין במצוות.

והכי נמי לדידן, קודם סיפור יצי"מ אין אנו יכולים לומר 'וצונונו', משום שעדיין כל אחד הוא בבחינת כאילו עובד ע"ז, אולם לאחר סיפור ההגדה, יכול הוא לומר וצונונו משום שכל אחד נהיה מעם ה'. ולאחר הסיפור, בלא"ה מברכים ברכת אשר גאלנו, ולכך לא תיקנו ברכה נוספת משום דסגי בזה, אבל באמת היה ראוי לברך אף קודם הסיפור, אלא שלא שייך לברך עד גמר הסיפור.

על ביאור זה, מוסיף החת"ס, דהנה בפתיחת ההגדה אנו מחזיקים את המצה בדינו ואומרים 'הא לחמא עניא'. והנה, מי שאינו יהודי, לא מוטל עליו לברך קודם אכילתו, ומשום כך, אף אנו מרימים את המצה בדינו, ללא ברכה ונטילת ידיים, כמו שאכלו אבהתנא במצרים - כעובדי ע"ז.

ומכל זה יש להתבונן, מה אירע בלילה זה, ומה קורה לנו בכל שנה בלילה זה - כל אחד נהפך מעובד ע"ז כביכול, לעבד מעבדי ה' המצווים בקיום המצוות.

הרגשת החשיבות בכל 'מעשה מצוה'

ה. עוד יש להקדים, דישנה חשיבות רבה לכל 'מעשה מצוה', ומצד שהיא מצוה שה' ציונונו עליה, וא"כ גנוז בה הכל.

ונבאר, דהנה אם היינו נשאלים מהי הדרך בדורנו להשריש לעצמנו ולילדינו את סיפור יציאת מצרים, לבטח התשובות היו - ע"י הרצאות מיוחדות עם מרצים מפורסמים, המחשה ציורית וכדומה, ועוד הרבה אופנים שעל ידם ניתן לחוש יותר את כל מה שהיה במצרים.

אולם התורה מצווה אותנו כיצד להתחבר לענייני יצי"מ - לאכול מרור ועי"ז נרגיש את העבודת פרך, לאכול מצה כדי להרגיש את העבודות והחירות, וכן ד' כוסות, וכן צורת האכילה והשתייה בהסיבה. ויש לראות כיצד להחשיב לעצמנו את הדברים, וכדלהלן.

כידוע, ישיבת מיר גלתה בתקופת השואה, והמשגיח הגר"י לוינשטיין זצ"ל מסר שיחות אף בהיותם בגלות, ונדפסו בספר 'ממזרח שמש', שם כתב תלמידו שיחה שמסר המשגיח בפרשת בא.

אנו נאמר בליל הסדר את הפסוקים מהנביא יחזקאל (ט"ז ז'), ואף נדרוש אותם. כתוב 'ואת עירום ועריה', ודרשו חז"ל שעם ישראל קודם יציאתם ממצרים, וקודם שנצטוו במצוות הפסח, היו במצב של "עירום ועריה" - ערומים מן המצוות.

והקשה המשגיח, מדוע דרשו חז"ל שהם בגדר ערום, כלומר שהיו ללא כלום, הלא כתוב על עם ישראל 'ויהיו שם לגוי', ודרשו על כך, שהיו מצויינין שם, ולא שינו שמם, לשונם ולבושם, ולא היה זה ניסיון פשוט, הלא מדובר במיליוני עבדים ושפחות, וכולם ללא יוצא מן הכלל שמרו על כך.

כמו כן, כתוב שלא נכשל אחד מהם באיסור עריות, חוץ מאחת שנכשלה ופירסמה הכתוב, וידוע מהמשנה במסכת אבות (פ"ב מ"ח) שאצל עבדים ושפחות מצויות תקלות בעניינים אלו, ואעפ"כ עם ישראל עמד בכל זה בקדושה יתירה, וכיצד איפוא, שייך לומר עליהם 'ואת עירום ועריה'.

עוד הקשה, הרי הם היו אז לאחר המכה התשיעית, וכל מה שאנו צריכים לספר ולהמחיש כדי לחוש זאת - הם ראו בעצמם, השגחה פרטית עין בעין, מה גם שהרשעים מתו כבר במכת חושך, ונשארו רק הצדיקים, ומדוע א"כ נקראו ערומים מן המצוות.

וביאר המשגיח בזה, דאף שעם ישראל היה שרוי במ"ט שערי טומאה, ואכן היו להם מעלות גדולות, אבל 'מצוות' לא היו להם, לבד משבע מצוות בני נח, ועוד כמה מצוות שניתנו לאבות [שחלקם נמצאים במידה מסויימת אצל ישמעאל, ואף אצל עשו], אולם מצוות שנצטוו מעצם היותם 'עם ישראל', כל התרי"ג מצוות - זה עדיין לא היה, והמצוה הראשונה שניתנה להם היתה 'החודש הזה לכם'.

והנה, אדם ללא מצוות, אפילו שיש לו השגות גדולות מאוד, חסר לו בקשר עם בורא עולם, עד כדי כך שנקרא 'ערום ועריה', כי התקשרות האדם לבוראו היא ע"י קיום מצוה, וזה יותר מכל התעוררות והבנה שכלית, ולכך אמר הקב"ה, אני אתן להם מצוות, 'החודש הזה לכם', 'שחיטת הפסח', אכילת 'פסח' ו'מצה' בלילה, מצוות שעל ידם כלל ישראל יכנס להיות 'מקיימי מצוות', ואז יקבלו את ההכשרה לצאת ממצרים, ולקבל את כל מה שיהיה אחר כך.

שמיעת הסיפור והעברתו מאב לבן

ו. לפיכך צריך לידע את חשיבות מעשי המצוות שיש בלילה זה, שעצם קיומם יכול להשריש בנפש את כל הדברים שיש בסגולת המצוה, ובכלל זה, יש לדעת ולהחשיב בלילה הזה, את מה שציוותה התורה אותנו - הילדים - לשמוע בלילה זה מהאבא את סיפור ההגדה, ופעמים שיושבים תלמידי חכמים מופלגים בשולחן הסדר, ואביהם פחות בקי מהם בידיעת התורה וקיום המצוות, אמנם צריך לדעת שיש חשיבות עצומה למצוה עצמה, שישאלו הבנים 'מה נשתנה' והוא ישיב להם - 'והגדת לבנך', ואין לזלזל בדבר, שכך עוברת האמונה מאב לבן, והוא הצינור להעביר את הכל [ועיין להלן (אות מ"ז) בענין זה].

ולא יאמר אדם מה זה יוסיף לי, אני כבר יודע את זה, משום שכך היא צורת המצוה, ובזה יוצאים ידי חובת המצוה, וזה ישריש בו דברים ששום הסבר מאדם אחר לא יוסיף לו, ומשום שלאחר שנצטוונו בקיום המצוה באופן זה, זכינו שבמצוה גנוז הכל.

וצריך להאמין שכך הם הדברים, וכדרך שמצינו לגבי יום הכיפורים דהמבעט בכפרתו אין יוהכ"פ מכפר לו, והיינו שמי שאינו מאמין בכפרתו, אינו זוכה לכפרת יוהכ"פ, כך צריך להאמין בדבר כדי לזכות לשפע מכוחו.

חשיבות ההידור במצוות הלילה

ז. כתב הט"ז (סימן תע"ט סק"א, ובמשנ"ב סק"א) לגבי שטיפת הכוס, דיש חשיבות גדולה להדר ביותר במצוות הלילה, גם בדברים שאינו נזהר בהם כל השנה, עכ"פ ישתדל מאוד בלילה זה להקפיד יותר, וכענין שכתוב לגבי עשיית (שו"ע או"ח, סימן תר"ג ס"א, ובמשנ"ב סק"א), דאף מי שאינו נמנע מלאכול פת פלטר כל השנה, מ"מ בימי התשובה יזהר בזה, עכ"ד, והיינו דמשום הקירבת ה' שיש בימים אלו, מתבקש מהאדם להיות בצורה אחרת, וכך גם לענין ליל הסדר, שלעוצם חשיבותו וגדלותו, יש להדר בו יותר.

וכיו"ב אמר הגרשז"א זצ"ל (הליכו"ש - פסח, פ"ט ארחות הלכה הערה 184) על דרך דרוש, שהנה כל סימני הלילה הינם ללא ו' החיבור, כרפס, יחץ, מוציא, מצה וכו', חוץ מ'קדש - ורחץ', וכבר עמדו בזה הצל"ח (עיין דרושי הצל"ח, דרוש מ"ב) ועוד מפרשים.

ואמר הגרש"ז, דהנה 'ורחץ' היינו נטילת ידיים לאכילת הכרפס, ואף שלגבי כל השנה, נחלקו הפוסקים (סימן קנ"ח ס"ד, ובמשנ"ב סק"כ) האם ירק שטיבולו במשקה טעון רחיצה לפניו, ויש שאינם נזהרים בזה, אבל בלילה הזה, כל בית ישראל נוטלים ידיים לצורך אכילת הכרפס.

והטעם הוא, דלמעלת קדושת היום, צריך האדם להדר, וזהו שאמרו 'קדש - ורחץ', כיון דבלילה זה שמתקדשים נוטלים ידיים, לרמז שהאדם צריך להתקדש ולרחוץ עצמו בלילה זה, כי כאשר נמצאים בקירבה גדולה זו, יש לנו ציווי - 'ורחץ', ולכך אנו מהדרים בו יותר (וע"ע להלן אות ל"א).

מנהגים שנרמזו בסדר הלילה וההגדה

ח. דברים אלו אמורים לגבי מצוות הלילה, אולם יש לנו בלילה זה גם ריבוי של מנהגים [ונשתדל להזכירם בתוך הדברים], חלקם מחז"ל, ויש מהם מהראשונים. ונעתיק את לשונו של המהרי"ל (מנהגים, סדר ההגדה) שכתב על מנהגי הלילה, וז"ל: 'יהא כל אדם חרד באימה לקיים מאמר חכמים שתיקנו מצות הסדר

בהגדה, ולא יהא הדבר קל בעיניו, אף אם כמה דברים יש בסדר שנראה בעיני האדם שאין הקפדה בהם, ישכיל בדעתו לקיים, שאין שום דבר ריק בהם, עכ"ל.

וכן יעויין בדברי היסוד ושורש העבודה (שער ט') שכתב, שכל סדרו של הלילה נתקן ע"פ תיקון וסדר העולמות העליונים הקדושים, ומי שיאיר ה' את עיניו בכתבי האריז"ל יראה ויבין, עכ"ד [ועיין במה שהבאנו להלן (נרצה' - אות ס"ה) מדברי החיד"א אודות הפיוט 'חד גדיא'].

הרמוז הטמון במנהג חלוקת קליות ואגוזים

ט. ונביא בזה ב' דוגמאות לרמזים שהוטמנו בתוך קיום המצוות. ישנו מנהג חשוב שהוזכר בגמרא (פסחים קט.), שרבי עקיבא היה מחלק לתינוקות בערב הפסח קליות ואגוזים, והטעם המובא בגמרא הוא, כדי שלא יישנו, דע"י נתינת האגוזים לא יישנו, וישאלו על מצוות הלילה, וכן פסק השו"ע (סימן תע"ב סט"ז). אולם המעיין בדברי השו"ע יראה שלא הזכיר 'ערב פסח', אלא בסתמא, 'מצוה לחלק לתינוקות קליות ואגוזים'.

ובשו"ע הגר"ז (סימן תע"ב סל"א) כתב עוד, דהמצוה היא לחלק בליל הסדר קודם עשיית הסדר, והטעם העיקרי הוא כדי שיראו שינוי וישאלו.

והנה, בפשוטו נראה שאפשר לקיים זאת אף ע"י שאר מיני מתיקה, דמדוע יש ליתן דוקא 'קליות ואגוזים'.

אולם נראה שרמוז בזה ענין נוסף - כאשר יצאנו ממצרים, כתוב בפסוק על מעלתם של כלל ישראל (ירמיה ב' ב'): 'זכרתי לך חסד נעורייך אהבת כלולותיך, לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה'. והיינו דהקב"ה זוכר זאת לדורי דורות שהאמינו בו ויצאו למדבר אחריו.

והנה נאמר בפסוק (שמות, י"ב ל"ט), 'וגם צידה לא עשו להם', ואיתא במכילתא דרשב"י (שם) דרשת חז"ל על תיבת 'וגם' - מלמד שאף קליות ואגוזים לא

נתנו בידם לתינוקות לדרך, עכ"ל. והיינו דתיבת 'וגם' באה להשמיענו, שאע"פ שיצאו עם תינוקות בבהלה ובחיפזון, אעפ"כ לא הכינו עבורם צידה.

ויש להתבונן בזה, שהרי ד' חלקים מכלל ישראל מתו במכת חושך, ומסתבר שילדיהם לא מתו, דהרי אינם ברי עונשין, וא"כ היה ריבוי עצום של ילדים, וחלק גדול מהם היו יתומים, ללא הורים, וכולם יצאו לדרך, ולא לקחו עבור הילדים שום דבר להרגיעם, ולכן מדגישה התורה את גודל האמונה שלא לקחו קליות ואגוזים, אלא סמכו על הקב"ה.

עפי"ז י"ל די ש ענין דוקא בחלוקת 'קליות ואגוזים' לתינוקות, כדי להזכיר לנו את הנקודה הנפלאה הזו של האמונה בה', בכך שלא נטלו עמם לדרך קליות ואגוזים.

מנהג לבישת ה'קיסל'

י. דבר נוסף שהוזכר בפוסקים, מנהג לבישת ה'קיסל' [חלוק לבן], ויש בזה ב' טעמים ולכאורה הינם סותרים זא"ז, הט"ז (סימן תע"ב סק"ג) כתב דהוא כדי שלא תזוח דעתו מפני השמחה, ולכן יש ללבוש בגד של מתים, ויש שכתבו (עיין ב"ח) בהיפוך דלבן מורה על שמחה [וכמבואר בגמרא תענית (כו): שבנות ישראל היו יוצאות ביוהכ"פ ובט"ו באב בבגדים לבנים, דזה בגד שמעורר לשמחה. וכן איתא בירושלמי (ראש השנה, פ"א ה"ג) דבר"ה לובשים בגדים לבנים, כדי להראות בטחוננו שנצא זכאים בדין, ורואים שבגד לבן מורה על שמחה].

והנפק"מ בין הטעמים היא, לגבי אבל תוך שנה, האם לובש קיסל, ולכאורה זה תלוי בין הטעמים, והכריע המשנ"ב (שם, ס"ק י"ג) שאבל לא ילבש, ואם לובש אין מוחין בידו. כלומר, דנקט יותר כהטעם שלבן מורה על שמחה.

[ובדין חתן בשנה הראשונה לאחר נישואיו, יש שנקטו דאם הטעם הוא להזכיר יום המיתה, לא ילבש, אבל למעשה, מי שאין לו מנהג מיוחד, נהגו ללבוש, וכן הורה הגרי"ש אלישיב זצ"ל דהמנהג בירושלים ללבוש אף בשנה ראשונה, וכל אחד יעשה כמנהג אבותיו].

אולם יעויין בדברי המהר"ל שהוסיף עוד טעם, דהנה בלילה זה אנו קרובים מאוד לקב"ה, 'כדמיון הכהן גדול שנכנס לפני ולפנים בבגדי לבן, וליל שימורים הוא כיום הכיפורים, בזה הענין'. ומבואר מדבריו גודל מעלת הלילה - ככהן גדול ביום הכיפורים, ומטעם זה נהגו ללבוש בגדי לבן בלילה זה.

[הגרא"א דסלר זצ"ל בתקופת השואה שהה באנגליה לבדו ללא משפחתו בימי הפסח, ואחד מידידיו הזמינו לסעוד עמו בליל הסדר, וכתב לו הרב דסלר מכתב, בו הודה לו על ההזמנה, אבל הודיעו שמסרב לה: 'אני חוגג את החג המקודש, ואת הסדר המסודר במקום שאני גר בו. כשם שא"א להזמין לבן תורה את ידידו לתפילת נעילה ביוהכ"פ, א"א לעשות ביקור בסדר הזה, תפקידו של הסדר, לסדר את הסדר קודם בפנים לבנו, יציאת מצרים עושה את היהדות שלנו, היא מגיירת את הפנימיות שלנו...'. ומבואר מכלל זה גודל ורוממות לילה קדוש זה, וכמשנ"ת לעיל. דהוא בבחינת כה"ג ביום הכיפורים].

סדר סימני הלילה

יא. המצוות וענייני הלילה סודרו ע"פ סימנים, וסימנים אלו הינם מהראשונים, במחזור ויטרי כתב שרש"י סידר באופן זה, ויש שכתבו שסידרם ר' שמואל מפליזא מבעלי התוס'.

והנה בפשטות, סידרו זאת כדי שנזכור את סדר הלילה, אולם יש בזה דבר נוסף - כדי שיכין האדם את עצמו למצוה שהוא הולך לעשות, ולכן נדפס בהגדות לומר 'הנני מוכן ומזומן וכו'', וביאר החיי אדם (כללי המצוות, כלל ס"ח) שעניינו הוא, שאדם צריך להכין את עצמו קודם עשיית המצוה [וע"ע להלן בענייני 'קדש'], וביותר יש להכין את עצמו בלילה זה, כאשר הרבה פעמים עושים מעשה אחד, ויש בו כמה עניינים, וכגון הכוס של קידוש שמקיימים בו מצות 'קידוש', וכן כוס ראשונה מד' כוסות, ו'הזכרת יצי"מ', ויש לשים לב לזה.

וכתב ביסוד ושורש העבודה, וכן הובא בסידור היעב"ץ, שיש ענין לומר בפה את הסימנים, 'קדש', 'ורחץ' וכו' [ו'מוציא-מצה' יש לומר קודם נטילת ידיים], והוסיף היסושה"ע שהאמירה עצמה גם פועלת עניינים גדולים.

ובאמת צריך ביאור, מדוע לא תיקנו סימנים על כל מצוות הלילה, וכגון שתיית ד' כוסות, וכן על החרוסת, הסיבה ועוד.

ומבארים בזה, דמצוות אלו נלוות הן למצוות שיש עליהן סימן, וכגון, שתיית ד' כוסות, דכוס ראשונה כלולה ב'קדש', כוס שנייה ב'מגיד', וכן שאר הכוסות, וחרוסת כלולה במרור, שמטבילין אותו בחרוסת, וכן ההסיבה - כלולה במצוות האכילה ושתייה הטעונות הסיבה.

סידור הקערה

יב. מסדרים קערה לפני עורך הסדר [ויש המסדרים קערה לכל אחד מהנשואים, וכל אחד יעשה כמנהג אבותיו].

והנה, בגמרא (עיין פסחים קטו:) הוזכר הענין ביחס לשולחן, אמנם בזמננו היו להם שולחנות קטנים, והיה קל לסלקם כדי לעשות שינוי, וכתבו הראשונים דמשום שאנו אוכלים על שולחנות גדולים, ויש טורח בסילוק השולחן, נהגו לסדר את הקערה [עיין רא"ש פרק ערבי פסחים, סימן כ"ט].

נהגו להביא את הקערה קודם הקידוש, כך כתב האבודרהם, והביא כן הפמ"ג להלכה (סימן תפ"ו ס"א), אבל מסדר הדברים בשו"ע (סימן תע"ג ס"ד), נראה דמביאין אותה לאחר הקידוש, אולם כמדומה שעיקר המנהג להביא הקערה קודם הקידוש.

הנחת ב' תבשילין

יג. נזכיר כמה עניינים שקשורים לקערה. יש לשים ב' תבשילין, כדי לזכור את קרבן פסח, שאם היינו זוכים היינו אוכלים אותו בלילה הזה, וכן זכר לקרבן חגיגה, שהיתה נאכלת עמו.

לזכר קרבן פסח יש ליקח בשר, ונהגו ליקח זרוע, ע"ש הפסוק 'ובזרוע נטויה', וכתבו הראשונים דיש ליקח זרוע של טלה או כבש, אולם המנהג לקחת כנף של עוף, ומהבהבין אותו באש, דמשום שזה זכר לקרבן פסח, ופסח נאכל רק צלי, נהגו לצלותו.

ועבור התבשיל השני, מבואר בשו"ע (שם) שנהגו לקחת ביצה. אולם היו מהראשונים (ר"ח, ר"י, רמב"ם) שכתבו ליקח בשר מבושל, דאם זה משום זכר לחגיגה צריך שיהיה בשר, אמנם בשונה מהזכר לקרבן פסח - צריך שיהיה מבושל ולא צלוי.

אבל בשו"ע כתב ליקח ביצה, ואף בזה יש להתבונן, מדוע יש ליקח דוקא ביצה, ומבואר (עיין משנ"ב שם ס"ק כ"ג בשם הכל בו) שזה רומז לענין נוסף, דהנה התרגום של 'ביצה' בארמית הינו 'ביעא' - לשון בקשה, ואנו רומזים בזה ד'בעי רחמנא למיפרק יתנא', ולכך נוטלים ביצה [ויש שלקחו גם בשר מבושל וגם ביצה].

לגבי אכילת הזרוע - אין לאכול את הבשר הצלוי בלילה, כדי שלא יבואו לטעות שהוא קרבן פסח. וכתב המשנ"ב (סימן תע"ג ס"ק ל"ב) דאין לזרוקו ולבזותו, אלא יראו לאוכלו למחרת בסעודת יום טוב.

ולגבי הביצה, יש שנהגו לאוכלה בהמשך הלילה, ויש שלקחו מהקערה את הביצה, אמנם יש שלקחו ביצים אחרות, אבל נהגו לקחת מהקערה (ב"ח בשם מהרש"ל, הגר"א), ולבני הבית נתנו ביצים אחרות.

ויש ענין נוסף באכילת הביצה - לזכור את החורבן, כי ביצה זה מאכל אבלים. וכתב הרמ"א (סימן תע"ו ס"ב) דליל הסדר יחול לעולם באותו יום בשבוע, כיום שיחול ת"ב שלאחריו.

חרוסת

יד. וכן מניחים בקערה את החרוסת, כדי להטביל בה את המרור, ואף החרוסת מצד עצמה - יש דעה בגמרא (פסחים קיד:) שעצם אכילתה היא

מצוה, ויש שאף תיקנו ברכה על כך, יעויין ברמב"ם בפירושו למשניות (שם), פ"י מ"ג, אולם אין נוהגין כן.

וכן מצינו מנהגים באופן עשיית החרוסת, ונהגו להכינה מהפירות שעם ישראל נמשל אליהם, והוזכרו בשיר השירים, כגון תפוח, אגוז, תאנה, רימון ותמר [וכן יש ליתן בה שקדים, ע"ש ששקד הקב"ה למהר את הקץ], ולאחמ"כ נותנים בה תבלין כמו קינמון וזנגביל, שזה ייראה כמו הטיט שעבדו במצרים, ומה"ט נותנים בו יין ומגבלין אותו שיהיה דומיא דטיט (רמ"א סימן תע"ג ס"ה, ובמשנ"ב שם).

לגבי נתינת היין בשבת ויו"ט - יש ליתנו מבעוד יום, ואם שכח ולא נתנו, יש ליהרר מלישה, וביותר, כאשר חל יו"ט ראשון בשבת, ויש לעשות שינוי מהרגילות, שאם רגילים ליתן יין לתוך חרוסת, ישנה ויתן החרוסת לתוך היין, וכן יעשה שינוי בעירבוב היין בחרוסת, שתי וערב, ובידו.

עוד יש ליהרר, דהאוכל מהחרוסת תוך כדי הסעודה יש לו לברך עליה, מאחר ואי"ז מהמנות הנאכלות בסעודה, ומצוי שטועמים ממנה, ולכאורה צריך לברך עליה.

ברכת החרוסת - אם ניכרים הפירות בתערובת, יש לברך בפה"ע, ואם אינם ניכרים, יש לברך שהכל, ואם אוכלה עם המצה ממש, הרי היא נטפלת למצה ואי"צ לברך.

'קדש'

טו. בכוס זה מקיימים ב' מצוות, קידוש של יו"ט [יש דעות שהוא מדאו' (עייין שיטמ"ק ביצה ד.)], ויעויין במשנ"ב (סימן רע"א סק"ב) שפסק בשם המג"א דזה רק מדרבנן, וכאשר חל בשבת ודאי הוי דאו' (ואכמ"ל האם יוצאים יד"ח קידוש בתפילה, ועיי"ש במשנ"ב), ומצוה נוספת של שתיית כוס ראשון מד' כוסות.

הנוהגים לומר 'הנני מוכן ומזומן' מפרטים דבר זה, ואף מי שאינו אומר הנוסח, ישים לבו לזכור זאת, דהרי מצוות צריכות כוונה, ויש לומר זאת לבני הבית.

לגבי אמירת 'הנני מוכן ומזומן' - יעויין בחיי אדם (כלל ס"ח כ"ה) שכתב דאדם צריך להיות 'שומר מצוה' - לחכות ולצפות למצוה, 'שומר' מלשון (בראשית י"ז ל"א) 'ואביו שמר את הדבר', והיינו לתכנן את קיום המצוה ולא לעשותה בבהילות, וזהו שנצטוונו ב'ושמרתם את המצות', וזה מה שייסדו לומר 'הנני מוכן ומזומן לקיים', כלומר, אני כבר מוכן ומזומן, וכן נאמר 'היכון לקראת אלוקיך ישראל'. וכתב החי"א בסוף דבריו: וכבר בחנתי בנסיון, כשעשיתי מצוה בפתאום, לא קיימתי כראוי, עכת"ד.

ולכן יש להזכיר ולבאר לפני הבית את עיקר ההלכות הקשורות במצוות הלילה קודם לעשייתן, וכגון לפני 'קדש' - כמה לשתות, שיעור זמן השתייה, הסיבה וכיו"ב.

ברכת שהחיינו על כל מצוות הלילה

טז. מברכים ברכת שהחיינו בסדר הקידוש. עיקר הברכה הינה על היו"ט, וכשאר ימים טובים שמברכים שהחיינו, אבל כתבו הפוסקים (מנח"ש, ח"ב סימן ס' אות כ"ד, שבו"י, פ"ז אות ג', שבה"ל, ח"ג סימן ס"ט) ומקור הדבר מהראשונים, דמאחר ובלילה זה אנו מקיימים מצוות שבאות מזמן לזמן, וכגון אכילת מצה, מרור וד' כוסות, יש לברך שהחיינו, אולם לא תיקנו ברכה על כאו"א בפני עצמו, כי נכללים הם באמירת שהחיינו שבקידוש (ברכ"י סימן תע"ג, רבינו מנוח הלכות חמץ ומצה פ"ט), וא"כ יש להקדים לכל בני הבית קודם הקידוש, שיכוונו בברכת שהחיינו אף על שאר מצוות הלילה.

ויש בזה עוד נפק"מ לדינא, דהנה יש נשים שנהגו לברך שהחיינו בהדלקת נרות יו"ט, ויש הרבה שמדליקות קודם כניסת יו"ט [ולכו"ע, כאשר חל בשבת] ובירכו שהחיינו בהדלקתן, ובדרך כלל אינן זוכרות לכון על מצוות הלילה, ויתכן עוד שלא שייך לכון בזה על מצוות הלילה, והנה בכל יו"ט נקטינן דהנשים לא יענו אמן על שהחיינו של הקידוש - אם בירכו כבר בעצמן, כדי שלא יהיה להן הפסק בין ברכת פה"ג לשתיה, אבל בלילה זה דהשהחיינו קאי אף על מצוות הלילה, הורו גדולי הוראה, שצריכות לענות אמן.

ואם מדליקה נרות בלילה, יכולה היא לכוון בשעת הדלק"נ על מצוות הלילה, אם היא זוכרת, וא"כ לא תענה אמן בשעת הקידוש.

ובשו"ת הרא"ש [כלל י"ד ס"ג (וכן בפסחים, פ"ק סימן י') הו"ד בטור סימן תל"ב] הוסיף עוד, דהנה אף מצות בדיקת וביעור החמץ טעונה שהחיינו, דהרי היא באה מזמן לזמן, והיינו צריכים לברך בשעת הבדיקה, ואומר הרא"ש דהברכה שנברך בשעת הקידוש, תפטור למפרע גם את קיום מצוה זו, משום שבאה היא מחמת החג.

קידוש על הכוס

יז. עוד חשוב להדגיש, דהנה כל אחד מבני הבית מחויב לומר את הקידוש על הכוס שלו, ולכך מונחת לפניו הכוס - לשם קיום מצות הד' כוסות, והיו מנהגים שכל אחד מבני הבית אומר יחד עם בעה"ב את הקידוש [ונשים אומרות יותר בלחש], ואף אלו שלא נהגו כן, אלא יוצאים יד"ח קידוש ע"י השמיעה מבעה"ב, מ"מ יש לזכור שהקידוש שלהם נאמר על הכוס שלפניהם, ואי"ז דומה לשאר השנה, דהרי כוס זו היא כוס ראשונה מד' כוסות, ותיקנו קידוש עליה, וא"כ יוצאים ידי חובת הקידוש מבעה"ב, כל אחד מבני הבית על הכוס המונחת לפניו.

ותהיה בזה נפק"מ נוספת, דהנה המקדש צריך להחזיק את הכוס בידו [ובדיעבד סגי במונחת לפניו], ובלילה זה, אף דיוצא ידי חובתו ע"י דין שומע כעונה, צריך להרים את הכוס, עכ"פ לכתחילה [ויתכן, דמזה נבע המנהג באותם בתים שכל אחד אומר את נוסח הקידוש עם בעה"ב].

הלכות הקשורות לד' כוסות

מזיגה ע"י אחר - דרך חירות

יח. נראה להזכיר עניינים נוספים שקשורים לכלל הד' כוסות:

כתב הרמ"א (סימן תע"ג ס"א) דבעה"ב לא ימזוג לעצמו את הכוס, אלא אחר ימזוג לו - 'דרך חירות', וכן הוא לשון המשנה (פסחים קיד.): מזגו לו כוס ראשון וכו', כלומר, מזגו לבעה"ב, ובהרבה מקומות נוהגים שכל בני הבית מוזגים אחד לשני, ולא ימזוג כל אחד לעצמו, ומטעם דהוי דרך חירות.

שיעור הכוס - מחלוקת הפוסקים

יט. הכוס צריכה להחזיק 'רביעית', ויש בזה ב' שיעורים, השיעור הגדול המכונה 'שיעור חזו"א' - 150 סמ"ק, והשיעור הקטן הינו 86 סמ"ק, וכדעת 'הגר"ח נאה'.

ויעויין במשנ"ב (סימן רע"א ס"ג, ובבה"ל ד"ה והוא רובו) שכתב, דבדאו' יש להחמיר ליקח את השיעור הגדול, ולכן בליל שבת יש ליקח כוס גדולה, וביום השבת דהוא מדרבנן, אפשר יותר להקל, אולם שיטת החזו"א היא דאף בדרבנן אין להקל, ויש ליקח את השיעור הגדול.

והנה, כאשר יו"ט חל בשבת, א"כ חיוב הקידוש הינו מדאו' מדין שבת, ואם חל בחול, הוזכר לעיל (אות ט"ו) דהכרעת המשנ"ב דקידוש ביו"ט הינו מדרבנן, וכן מצות ד' כוסות הוי רק מדרבנן.

ויש להעיר אף ביחס לכוסות האחרים, דהנה נחלקו הראשונים, האם מברכים בפה"ג על כל כוס וכוס, וכך הביא הרמ"א להלכה [משום שכל כוס היא מצוה בפנ"ע], או דמברכים רק על כוס ראשונה ושלישית, ומכוונים בברכת בפה"ג לפטור את הכוס הבאה אחריה, וכן היא שיטת השו"ע.

והנה, כאשר באים לברך על הכוס מחמת דהוי מצוה בפנ"ע, יש סיבה להחמיר יותר בשיעור הכוס, וכע"ז כתב המשנ"ב (סימן תפ"ו סק"א) לגבי המרוו, דכיון שמברכים עליו, יש להחמיר יותר בשיעורו.

וכבר הוזכר לעיל שיש ענין בלילה זה להדר יותר, ואכן, ידוע על כמה מגדולי ירושלים שבמשך כל השנה הקילו בשיעור הכוס, אולם בליל הסדר החמירו כהשיעור היותר גדול מטעם זה.

חינוך קטנים לד' כוסות

כ. קטנים שהגיעו לחינוך [דעת החק יעקב ועוד אחרונים שזה גיל חמש ושש, וי"א שש ושבע] חייבים בד' כוסות, וכן עיקר ההלכה, וז"ל השו"ע (סימן תע"ב ס"ו): תינוקות שהגיעו לחינוך, מצוה ליתן לכל אחד כוסו לפניו, ע"כ, ודלא כהפוסקים שנקטו כר' יהודה לפטור קטנים ממצוה זו (שעה"צ ס"ק ס').

והנה לקטן, סגי בשתיית מלוא לוגמיו דידיה [והוא מעט יותר מניפוח צד אחד בפין], אולם הכוס עצמה צריכה להכיל כשיעור רביעית, ומצוי לפעמים שנותנים לקטנים כוסות קטנים מאוד, וזה נובע מטעות שרוצים שיהיה להם גביע יפה, אולם צריך קודם לדאוג שהכוס יהיה כשיעור - עכ"פ כהשיעור הקטן של הגרח"נ.

מהי הכמות מתוך הכוס שצריך לשתות

כא. לגבי שיעור השתייה - כתב השו"ע (סימן תע"ב ס"ט) 'שתה כולו או רובו', ותמהו בזה, דאם הדין דשתה רובו יצא, מדוע הזכיר כולו, ותירצו דעדיף לשתות את כל הכוס לכתחילה, ואם שתה רובו יצא יד"ח בדיעבד (משנ"ב שם), וכולו דקאמר היינו בכוס המחזיקה רביעית, ונמצא שלכתחילה יש לשתות רביעית שלימה, ובדיעבד סגי ברוב רביעית.

ויעיין בשו"ע (שם) שהביא את שיטת הרמב"ן, דאפילו מחזיקה הכוס כמה רביעיות ישתה רובה, והיינו משום דנקט שהמצוה נאמרה על כוסות. וכתב המשנ"ב (שם ס"ק ל"ג) דלכתחילה יש לחוש לדעה זו.

והנה, לפי דעה זו שהמצוה נאמרה על כוסות, יש לדון האם יש דין לכתחילה לשתות כל הכוס, דהא כתב השו"ע 'כולו או רובו', ובמשנ"ב לא הובא ענין זה, אולם כתב בשו"ע הרב (סימן תע"ב ס"ט) [ועיין חק יעקב], דעדיף לכתחילה לשתות כל הכוס. והחכם עיניו בראשו לא לקחת כוס שמכילה יותר מהשיעור הגדול, כדי שלא יאלץ לשתות כמות מרובה בכל כוס.

ויש להדגיש, שבשתיית פחות מרוב רביעית, לא יוצאים יד"ח, ויש לעורר בזה ביותר בשתיית ב' הכוסות האחרונות, כי לאחר ריבוי האכילה והשתייה, קשה לשתות אפילו רוב רביעית, אולם יש לזכור שבפחות מזה אין יוצאים יד"ח.

ומטעם זה הזהירו הפוסקים שלא ימלא אדם כריסו בסעודה, כדי שיוכל להשלים את שתיית הכוסות ואכילת האפיקומן כדין.

שיעור הזמן לשתיית הכוס

כב. בענין שיעור הזמן של שתיית הכוס [ויש בזה נפק"מ לכל השנה לענין ברכה אחרונה על שתיית רביעית], כתב הרמ"א (סימן תע"ב ס"ט) שצריך לשתות בלי הפסק גדול בינתיים, ומבאר המשנ"ב (ס"ק ל"ד), דשיטת הרמב"ם (שביתת עשור, פ"ב ה"ד) היא שצריך לשתות ב'כדי שתיית רביעית', והיינו שיעור זמן כאשר שותה ואינו מתעסק בדברים אחרים, אמנם שייך לשתות בב' פעמים כדי לא להיות כגרגרן, וזהו שיעור הזמן לצירוף רביעית.

אולם דעת הראב"ד (תרומות, פ"י ה"ג) דאם אין בין השתיות כשיעור אכילת פרס, ה"ז מועיל לצרף את שתיית הרביעית לכל ענין, וכגון לחייבו ברכה אחרונה וכיו"ב.

שיעור 'כדי אכילת פרס' - לכתחילה 2 דקות, ולא יותר מ-4 דקות, ויש שיטות שאפשר יותר, ולכן יש המקילים לחולים כהשיעורים הנוספים עד 9 דקות, אבל אדם בריא צריך להקפיד שלא לעבור את ה-4 דקות. ומ"מ לכתחילה צריך שהשתייה תהיה רצופה - שתיית השיעור בבת אחת, ואין צורך להפסיק בשתייב מטעם שלא ייראה כגרגרן, משום שזה נעשה לחביבות המצוה.

ודע, דמוכח בדברי המשנ"ב שחשוב להקפיד על שיעור 'כדי שתיית רביעית', דכתב (שם) שאם הפסיק יותר מכדי שתיית רביעית, בכוסות האחרונות אינו חוזר, משום דנראה כמוסיף על הכוסות, ובראשונות נמי, אם הינו

מהנוהגים לברך על כל כוס [כהרמ"א], אזי יצטרך לברך על הכוס, ושוב מיחזי כהוספה על הכוסות.

ומבואר דלולי החשש של מוסיף על הכוסות, ס"ל למשנ"ב שיחזור וישתה, ואולם אם שהה יותר מכדי אכ"פ, ודאי שיחזור ויברך, מאחר ולא יצא ידי חובת המצוה כלל. ואף בענין זה יש לעורר ולזרז יותר בכוסות האחרונות, שבהם מצוי יותר שמתקשים להזדרז בשתייה.

יין או מיץ ענבים, ובדין חמר מדינה

כג. לגבי סוג היין ששותים בד' כוסות, אנו מוצאים הלכה מחודשת יותר משאר שבתות השנה, דהנה גבי קידוש איתא (ב"ב צז): ד'סוחט אדם אשכול ענבים ואומר עליו קידוש היום' [ובמג"א (סימן ער"ב סק"ג) כתב שבכל השנה יש הידור ליקח יין, אבל מעיקר הדין, יוצאים יד"ח אף ע"י מיץ ענבים].

והנה בדין ד' כוסות, מבואר בגמרא שצריך לצאת 'ידי חירות' - ניהוג של חירות מחייב שתייה שגורמת שמחה, ולכן דנו האחרונים האם אפשר לצאת בין צימוקים, וכן במיץ ענבים, עיין פר"ח (סימן תפ"ג) שהביא מחלוקת קדמונים, אי בעינן דוקא יין.

ולפיכך יש שמקפידים לקחת יין [וכן הובא בהגדת קול דודי להגר"מ פיינשטיין, ובשבו"י בשם הגריש"א].

מאידך, יש שנקטו (בשם הגרש"א ועוד גדולים, ומטו כן משמיה דהחזו"א) דיוצאים יד"ח במיץ ענבים, אבל ראוי להזדר בזה. ומי שקשה לו לשתות רק יין, יכול למזוג את הכוס, והיינו לערב יין בתוך המיץ ענבים, עד שיורגש טעם היין, ומקיים בזה ידי חירות.

מי שאינו יכול לשתות יין או מיץ ענבים, יכול לצאת יד"ח ע"י חמר מדינה. ומהו חמר מדינה - בחו"ל זה היה בירה, מה שכמובן לא שייך בפסח, וכיום, פקפק בזה החזו"א דבא"י לא חשובה הבירה לחמר מדינה, ורבים מהפוסקים נוקטים שיש לקחת מיץ תפוזים טבעי, או מיץ אשכוליות או תפוחים טבעי

[ובשעה"צ (סימן תפ"ג סק"ח) כתב בשם הפמ"ג, דאם שותה חמר מדינה - לא יברך שהכל על כל הד' כוסות (לשיטת הרמ"א), אלא רק על כוס ראשונה ושלישית, ואכמ"ל].

צבע וטיב היין

כד. לגבי מראה היין, נתבאר בגמרא (פסחים קח:) שהיין האדום הינו משובח יותר מהלבן, וכדכתיב (משלי כ"ג ל"א) 'אל תרא יין כי יתאדם', וכתב הרמ"א (סימן תע"ב סי"א), דאם היין הלבן משובח יותר מהאדום, יקח את הלבן.

אולם בלילה זה, היה ענין לרמוז דברים נוספים שקשורים לצבע אדום, י"א שיקח דוקא אדום כדי להזכיר מכת דם, ויש שאומרים (או"ז) שזה כדי להזכיר את גודל הצרה, שפרעה שחט את התינוקות ורחץ בדמם, וכן כדי להזכיר דם פסח ודם מילה.

ומטעם זה, אף השותים יין לבן או מיץ ענבים בצבע בהיר, ישתדלו להוסיף מעט יין אדום כדי לשוות לו מראה אדום.

[ואלו שנותנים את היין האדום רק לשם צביעה, ולא לשם אכילה, יתנו את היין האדום תחילה, ולאחמ"כ יוסיפו עליו את היין הלבן, ולא להיפך, משום שיש לחוש דבכה"ג יש צביעה באוכלין].

דיני 'כוס של ברכה' בהרחבה

כה. 'כוס של ברכה' מחייב כמה דברים, ונתבארו בגמרא ברכות (נא.) ובשו"ע (סימן קפ"ג), והדברים אמורים אף גבי ד' כוסות:

א' 'כוס מלא' - צריך שהכוס יהיה מלא. ובכוס שני שמוזגים קודם אמירת ההגדה, והמנהג הוא להטיף מהכוס בעשרת המכות, ויש שעושים זאת בנדיבות, ונחסר הכוס ואינו מלא, צריך לשים לב לחזור ולמלאותו קודם אמירת הברכה והשתייה.

וביותר צריך זהירות כאשר לוקחים כוס המצומצמת בשיעורה והטיפו מהיין, דיתכן שאף נחסרה הכוס משיעור רביעית, ואינו עולה לקיום המצוה.

ב' 'כוס נקי', היינו שטעון שטיפה והדחה, מבפנים ומבחוץ. ענין זה מצוי מאוד בכוס השלישי שעליו מברכים ברהמ"ז, והוא נותר על השולחן בזמן הסעודה, ויש ליהרר לרחוץ ולשטוף אותו.

ג' 'כוס שלם' - צריך שהכוס תהיה שלימה, ללא סדקים שעלולים לפסול אותה [ושיעור סדק הפוסל - אם מים חמים יוצאים דרכו], ויש שיטות שלכתחילה צריך שלא תהיה פגימה בכוס אפילו כחגירת הציפורן.

ד' 'כוס נאה' - מטעם זה, אף אם אין גביע מפואר, עדיף לקחת כוס זכוכית וכדו', ולא כוס חד פעמית, שיש המגממים בכשרותה דלא חשיבא כלי (אגרו"מ).

ה' 'כוס פגום' - עיקר דין זה הוא, שלא ישתה קודם הברכה, ועי"ז יפגום את הכוס. והנה בימות השנה פחות מצויה שאלה בדין זה, אבל בליל הסדר מצוי טפי, דמאחר ויש לשתות בהסיבה, ומעיקר הדין הוי לעיכובא, ואנשים ממלאים את הכוס בשופי, ומכיון שאין רגילים בהסיבה, פעמים קורה שנוטל את הכוס, וטועם ממנו מעט - שלא בהסיבה - כדי שלא יישפך, ורק לאחמ"כ שותה שאר הכוס בהסיבה, ויש שהעירו דשמא יש לזה דין 'פגום' [ויש ליישב ענין זה בדוחק, ואכמ"ל].

והעצה בזה היא, ליקח את הכוס עם הצלחת שתחתיה, ולישב תחילה בתנוחה של ההסיבה, במתינות ולא בחיפזון, ואז להתחיל לשתות בהסיבה.

ויש שנתנו עצה, שיטעם מעט ולא יבלע, ואז יסב ויבלע, ונמצא ששתה כל הכוס בהסיבה. אולם יש שגמגמו בזה, מטעם שיתכן ששתייה באופן זה שדוחק עצמו לשתות בלי לבלוע, לא מיקריא 'דרך חירות'.

ו' 'הגבהת הכוס' - מבואר בגמרא שאדם אחר מגביה את הכוס להמברך, ואז המברך נוטלו בב' ידיו, ומחזיקו בימינו. והנה לא הוזכר בגמרא, מה הדין כאשר אדם מרים לעצמו את הכוס, אבל יש שהעירו לדון, שמאחר

ובגמרא סמכו ענין זה על הפסוק (תהלים קט"ז י"ג) 'כוס ישועות אשא', א"כ אף לעצמו - יקחנו בב' ידיו, ולאחמ"כ יחזיקנו בימינו.

והגבהת הכוס צריכה להיות 'טפח מעל השולחן', ועיקר הטעם שעושים כן הוא כדי שיתנו המסובין את עיניהם בכוסו של בעה"ב, ויכוונו לצאת ידי חובתם, וא"כ, כאשר עושה זאת כל אחד לעצמו, יתכן דאין צריך טפח.

ז' 'החזקת הכוס בידיו' - בשעה שאומר את מה שנתקן לומר על הכוס, כלומר, כוס ראשון - קידוש, כוס שני - קורא עליו את ההגדה, ואף שההגדה ביסודה נאמרת על המצה, דלכך נקראת המצה 'לחם עוני', שעונין עליה דברים הרבה, מ"מ מוזגין את הכוס קודם תחילת אמירת ההגדה.

ונאמרו בזה ב' טעמים, בשו"ע (סימן תע"ג ס"ז) כתב דזה כדי לעשות שינוי שישאלו התינוקות, ולפי"ד הרמב"ם, כדי שיהא קורא עליו את ההגדה.

השלב בו אנו אווזים את הכוס - מתחילת השירה, והיינו אמירת 'לפיכך אנחנו חייבים להודות ולהלל וכו', עד חתימת הברכה 'גאל ישראל'.

ועל כך כתב השו"ע (שם) שיכסה אז את המצות ויקח הכוס בידו. וכ"ה לשון הטור [שדבריו בזה בנויים מדברי הראשונים, תשב"ץ, מהר"ם מרוטנבורג, אור זרוע ועוד]: 'שמגביה את הכוס בלפיכך עד גאל ישראל', ומשמע שאף בפרקי ההלל, יגביה את הכוס [ואמנם יש שיטות אחרות בזה, אבל כך נפסק בטור ובשו"ע].

ולכן ראוי להחזיק הכוס מ'לפיכך', אמנם מי שקשה לו, ישתדל עכ"פ להחזיק את הכוס בברכת גאל ישראל, ואם אף זה קשה לו, יוצא יד"ח אף אם הכוס מונחת לפניו.

כוס שלישי - אומרים עליו ברכת המזון, וכולם מברכים על הכוס, ולא רק המזמן. ובכוס רביעי - אמירת ההלל וכו'. ומאחר וזה 'אמירת שירה על היין', לכאורה יש להגביה את הכוס בכל אמירת ההלל. וכאשר הצענו ענין זה לפני הגרשז"א, אמר, דהעולם אינו מקפיד בזה, וכנראה מפני שזה קשה

להחזיק את הכוס הרבה זמן. אמנם ידוע שבביתו של הסטייפלר נהגו כך, ולא רק הוא החזיק את הכוס, אלא אף שאר בני הבית.

והראו מקור נפלא לזה מדברי הבית יוסף בהלכות ראש חודש (סימן תכ"ב), שמביא את דברי בעל שיבולי הלקט, ביישוב קושיית הראשונים, כיצד אנו אומרים הלל בליל הסדר בשיבה [ויעויין להלן בדיני 'הלל' אות ס"ד]. וכתב השיבולי הלקט ליישב, דאם יאמר כל ההלל בעמידה, והכוס בידו, עלול לקרות שישפך לו היין מהכוס. ונראה בדבריו שהיה פשוט לו שמחזיקים את הכוס. וכן ראוי לנהוג.

מצות 'הסיבה'

חיוב הסיבה בלילה זה

כו. מצות הסיבה, כוללת את שתיית הד' כוסות ואכילת המצה, ולגבי 'כורך' נחלקו הפוסקים, והמנהג להסב. וכן דנו הראשונים על אכילת האפיקומן האם טעונה הסיבה [וע"ע להלן (אות ל"ד) בדין הכרפס].

ויעויין בדברי השו"ע (סימן תע"ב ס"ז) שפסק כהרא"ש שההסיבה הינה לעיכובא, ונרחיב הדברים בס"ד.

ה'הסיבה' ביסודה הינה כדי להראות חירות ואכילה חשובה, וכבר תמה בזה בשו"ת הב"ח (החדשות, סימן ה'), שכיום אין זה דרך חשיבות וחירות, אלא דרך החולים להסב על כרית. ותירץ המהרש"ל (שו"ת, סימן פ"ח) דאתא לרמז דרך חירות שהיה בזמן ההוא.

טעם ענין ההסיבה

כז. הטעם לאכילה בצורה של חירות, מבואר ברמב"ם (חמץ ומצה, פ"ז ה"ז), לאחר שהביא את המימרא של 'בכל דור ודור חייב אדם להראות את עצמו

כאילו הוא בעצמו יצא עתה משעבוד מצרים', כתב וז"ל: לפיכך כשסועד אדם בלילה הזה, צריך לאכול ולשתות והוא מיסב דרך חירות, עכ"ד.

והיינו דע"י שינהג בדרך חירות, יתעורר להודות על זה שהוציאנו ה' ממצרים - בית עבדים. והנה מלשון הרמב"ם משמע שצריך להסב בכל הסעודה, אולם עיקר דין ההסיבה הינו באכילות ושתיות הנ"ל.

טעם נוסף להסיבה, מביאים מדברי המדרש, על הפסוק (שמות, י"ג י"ח) 'ויסב אלוקים את העם', דמהו 'ויסב', שהרביצם כדרך המלכים, רבוצים על מטותיהם. והיינו שסיבבם הקב"ה בענני הכבוד כדי לשמור עליהם, וכן לכבודם.

וכן איתא ביוצרות לשבת הגדול: 'למה מסובין במיטה כבודה וכלולה, זכר לחירות, וריבוץ ענני כבוד בחתולה'. והיינו דטעם ההסיבה הינו אף להזכיר את הענני כבוד.

ועפ"יז תתישב הערה נוספת, דהנה ענין ה'ענני כבוד' היה דבר מאוד מרכזי ביציאת מצרים - 'ואשא אתכם על כנפי נשרים' (שמות י"ט ד), ויש על כך פסוקים בשיר השירים, ומבואר בחז"ל שזה היה חשיבות גדולה לעם ישראל, ואכן, יש על זה חג שלם - חג הסוכות, אולם יש להעיר, מדוע בהגדה של פסח אין אנו מזכירים כלל את הענין הזה.

אמנם להנ"ל מיושב, שבכל הלילה אנו עושים זכר לענין זה ע"י ההסיבה, דכשיצאנו ממצרים יצאנו בהסיבה - עטופים ע"י העננים שהקיפו אותנו, וא"ש.

חיוב הסיבה בזמננו

כת. הנה נחלקו הראשונים גבי הסיבה בזמן הזה, דמאחר ואי"ז מבטא כ"כ את החירות - האם יש חיוב לאכול בהסיבה, ולמעשה אנו מחמירים כהשיטות שחובה להסב, אבל סדר הדברים הוא, שרק בסוגי האכילות

שאם אכל או שתה ולא היסב, יכול לחזור עליהן, מחוייבים לחזור ולאכול בהסיבה, וכגון בכזית של אכילת מצה.

אולם גבי שתיית הכוסות, בכוס א' וב', מעיקר הדין יחזור וישתה בהסיבה, אולם העיר המג"א (הו"ד במשנ"ב, סימן תע"ב ס"ק כ"א), דבכוס ראשונה - מאחר ואין לשתות עוד לאחמ"כ, הוי כנמלך וא"כ יצטרך לברך שוב, ואם יברך, מיחזי כמוסיף על הכוסות, ולכך לא יחזור, אולם בכוס שניה יחזור וישתה. ולגבי כוס שלישית ורביעית, אינו חוזר משום דמיחזי כמוסיף, ולכך בזה סומכים אנו על הפוסקים שהסיבה לא מעכבת.

באכילת האפיקומן, מצוי מאוד ששוכחים להסב, ואם שכח ולא היסב - אם בירך ברהמ"ז אינו חוזר לאכול, אולם אם עדיין לא בירך, כתב המשנ"ב (סימן תע"ב ס"ק כ"ב) דאם לא קשה לו, יחזור ויאכל [וזהו יישובו של הגר"מ פיינשטיין על סתירת דברי המשנ"ב, האם לחזור ולאכול, דבמקום אחד (סימן תע"ז סק"ד) כתב שלא יחזור, ובמקום אחר כתב שאם לא קשה לו - יחזור, ויישב דבריו, דתלוי אם נזכר קודם ברהמ"ז או לאחריה].

חיוב נשים בהסיבה

כט. נשים אינן מסיבות אא"כ הן נשים חשובות, וכתב הרמ"א (סימן תע"ב ס"ד, בשם המרדכי ורבינו ירוחם) דבזמנינו כל הנשים הינן חשובות. אבל בכל אופן לא נהגו להסב, כי סמכו על שיטת הראשונים (דעת הראב"ה) דאין חיוב הסיבה בזה"ז.

והקשה הגרשז"א, מדוע לגבי אנשים לא סמכו על שיטה זו, הלא לענין כל מצוות הלילה - אנשים ונשים שווין. וביאר הגרשז"א, דשאני נשים דאף מדינא דגמרא מבואר שלא כל הנשים הסיבו אלא רק הנשים החשובות, ולכך היום שאי"ז חירות מקילין בנשים, אולם לגבי האנשים שכולם הסיבו ואפילו עני, לא סמכו בזה להקל כהראב"ה.

הגדרת ואופן ההסיבה

ל. בהגדרת ההסיבה, יש להקדים תחילה דהסיבה היא על כרים. והנה, הדבר הראשון ב'הסיבה', הינו לאכול בישיבה, ועמידה זה ההיפך הגמור מהסיבה,

וכן מבואר בירושלמי (פסחים פ"ה ה"א) שאכילה מעומד זה דרך העבדים, ואנו אוכלים בהסיבה כדי להראות שאיננו עבדים.

ומצוי שנשים נצרכות לגשת ולהרגיע את התינוק וכדו' באמצע אכילת המצה, וממשיכות לאכול במעומד, ולהמבואר אינן יוצאות בכה"ג, וודאי שאף נשים צריכות ליהזר בזה, דמה שנתבאר שהקילו בנשים, היינו שאין צריכות להסב על כרים, אולם צריכות לאכול בישיבה ולא בעמידה, דגם בזמנינו אכילה חשובה נעשית בישיבה.

המהר"ל בספר גבורות ה' (פמ"ח) הגדיר את ההסיבה, דהיא ישיבה שיש עמה סמיכה, והיינו שישעין את גופו בישיבה, אולם לא יטה על גבו, פניו או צד ימינו, אלא על צד שמאל. ויכול להסב על כל דבר, דהנה מבואר בגמרא (פסחים קח.) שנשענו כל אחד על כתף חברו, ועכ"פ הדבר העיקרי בהגדרת ההסיבה - ישיבה עם סמיכה.

וכמובן עדיף שההישענות תהיה נוחה, וכגון, ע"י כסא נוסף או כרית וכדו', אבל לעיתים, מכורח הצפיפות בבית, אין אפשרות להביא לכאו"א כסא נוסף, והעצה היא לסובב מעט את הכסא, ולהיסמך על משענת כסאו לצד שמאל.

ויש שנשענים אחד על כתף חברו, אולם כבר העיר הגרי"ש אלישיב (הו"ד בשבו"י), דודאי אין הכוונה שאכלו כולם יחד בצורה כזו, דהרי אדם שנשענים עליו, והוא גם אוכל - אין זה דרך חירות כלל, אלא כוונת הגמרא שאחד אכל וסיים, ורק לאחמ"כ חברו נשען עליו ואכל.

הנה בלשון המשנ"ב (סימן תע"ב סק"ז) מבואר שההישענות צריכה להיות גם עם הראש [וצ"ע מקור דבריו]. ויש שסומכים את הראש על ידם, ומשום דאדם יכול לסמוך על עצמו. והראיה לזה, דהנה מבואר (משנ"ב שם, סק"ח) שלא יסב על ברכי עצמו, ומשום דנראה כדואג, עכ"ד, ומשמע דרק מטעם זה אסור, ולא מצד עצם הסמיכה על עצמו.

ויש שנתנו עצה לזה, דיסובב את הכסא לגמרי, וישען שמאלו בצורה מליאה על משענת הכסא, אולם יש שפקפקו בזה, ומטעם ששייבה ללא הישענות על הגב אינה דרך חירות. ויש שעושים זאת בצורה חלקית, ונשענים גם על הצד וגם על הגב.

אופן נוסף ששייך לעשות [אף שנראה מעט משונה], אם יסובב את הכסא וייסמך שמאלו על השולחן, ועם היד יתמוך את ראשו, והכסא נשאר עם משענתו הרגילה עבור גבו, אולם לא ראינו שעושים כן.

אף קטנים שהגיעו לגיל חינוך צריכים להסב, וראוי לתת להם את האפשרות לזה.

‘ורחץ’

טעם נטילת הידיים קודם אכילת הכרפס

לא. חכמים תיקנו לנו לאכול ירק שטיבולו במשקה, מאחר ואין הדרך לאכול כך קודם הסעודה, וממילא יתמהו התינוקות וישאלו מדוע אוכלים בצורה זו, בשונה משאר לילות השנה, והענין בהתמהת התינוקות - מבואר במשנ"ב (סימן תע"ב סק"ג) שיעיקר ההגדה הינה לספר דרך שאלה ותשובה, על השאלות ששואלים הבנים.

ומאחר ויסוד ענין הכרפס הינו כדי להתמיה את התינוקות, לכן יש ענין לקחת דוקא מיני ירקות שאין הדרך לאוכלם שלא בסעודה, ולכן אין לקחת בננה, או אננס וכדו' [ולהלן (אות ל"ג) יחבאר בעז"ה מהו 'כרפס'].

וטעם הנטילה, משום שטובלים את הכרפס במי מלח, ויש ליטול ידיים קודם אכילת ירק שטיבולו במשקה, ואף אמנם דנחלקו הפוסקים (ריש סימן קנ"ח, ועיין בלבוש ס"ה) בעיקר דין זה - האם אף בזמן הזה נוטלים קודם אכילת ירק שטיבולו במשקה, משום שכיום אין לנו טהרות, מ"מ אף מי שאינו נוטל במשך השנה, משום שסומך על דעת הראשונים שפוטרים מנטילה, בליה זה יש ליטול כדי שישאלו התינוקות על השינוי.

הובאה לעיל (אות ז') קושייתו של הצ"ח שכתב להעיר, מדוע נקרא סימן זה 'ורחץ' בו' החיבור, ויש ביאור נוסף על דרך הפשט - משום דהיה מנהג קדום באשכנז בכל שבתות השנה ויו"ט, ליטול ידיים לסעודה קודם הקידוש [וכן הביא הטור (סימן רע"א), ויעויין בדרכי משה (שם) שכתב: מעולם לא ראינו שמקדשים ואח"כ נוטלים], ולכך ציינו זאת בסדר הסימנים, שבלילה זה אנו משנים משאר הלילות, ועושים קידוש ולאחמ"כ את הרחיצה, ומשום כך זה נכתב בו', לומר שהרחיצה דייקא לאחר הקידוש, והיינו 'קדש' ואח"כ 'רחץ'.

אכן, יעויין בדרכי משה (סימן תע"ג ס"ק י"ב) שהביא ביאור נוסף לנט"י בתחילת הסדר, וז"ל: 'אפשר לומר דסיפור ההגדה הרי הוא כמו תפילה, דאנו מספרין כבוד קל ושבחיו יתעלה, ולכן צריך נטילה'. והנה לפי"ז היה ראוי שהנטילה תהיה סמוך ל'מגיד', דאז הוא עיקר הסיפור, אולם הקדימו את הנטילה כדי להתמיה את התינוקות.

שאלות המצויות בדיני נטילה זו

לב. רבים שואלים, האם מותר לדבר בין הנטילה לאכילת הכרפס, כיון שאין ברכה על נטילה זו. והנה המשנ"ב סתם דבריו, ומשמע שדימה נטילה זו לנטילה של פת, וא"כ אף בנטילה זו י"ל 'תיכף לנטילה סעודה', ויש ליזהר מדיבור, וכן הובא בשם הגרשז"א (הליכו"ש).

עוד נראה ממה שדימה זאת המשנ"ב (סימן קנ"ח סק"כ), שיש ליטול את כל כף היד. ואף שהיה מקום להקל ולומר שתספיק נטילה עד קשרי האצבעות, משום דאף לגבי נט"י לסעודה היא מחלוקת, מ"מ נראה שיש ליטול את כל היד.

בדין חציצה בנטילה זו - והנפק"מ בזה לענין נשים, האם צריכות להוריד את הטבעות, ואף באנשים, מצוי שהיד מלוכלכת מהיין של הכוס דקידוש, ואדם מקפיד על טינוף זה [אם אינו לח עדיין], הובא בשם הגרשז"א (הליכו"ש) שאין צריכות להסיר הטבעות. אולם לא נתברר טעם הדבר בדבריו, ולפי

משנ"ת דהשווה זאת המשנ"ב לנטילה של פת, לכאורה יש להסירן [ויתבאר להלן (אות ל"ה) דין מי ששכח וברך על נטילה זו].

'כרפס'

מהו כרפס, במה מטבילין אותו, וצורת אכילתו

לג. במה מטבילין - יש בראשונים שכתבו שהמנהג להטביל בחרוסת, ויש שהשיגו על זה, משום שענין טיבול בחרוסת שייך רק במרור. ויש שכתבו (בית יוסף, סימן תע"ג) דיטבול במי מלח או בחומץ [ונבשו"ע (סימן תע"ג ס"ו) כתב שמטבלו בחומץ, וכתב המשנ"ב (ס"ק נ"ד): או ביין או במי מלח, ולא אתי אלא לאפוקי שלא יטבול בחרוסת, כי חרוסת אינו אלא לטיבול שני שמטבל המרור בחרוסת, עכ"ל], ונתפשט המנהג לטבול במי מלח.

[בפסח שחל בשבת, יש להכין את מי המלח מבעודי, כי בשבת אסור לעשות זאת משום דנראה כמעבד (סימן שכ"א ס"ב, ועיי"ש פרטי הדין)].

ומאחר ויש לברך 'עובר לעשייתן' (עיי'ן פסחים ז:), והיינו שהברכה תהיה קודם קיום המצוה, כתבו האחרונים (מהרי"ל, הו"ד במג"א סימן תע"ג ס"ק י"ט) דיש לברך בפה"א ואח"כ לטבול במי מלח, וי"א שיטבול במי מלח ואח"כ יברך.

למעשה, ענין זה תלוי במנהגים, אולם כמדומה שעיקר המנהג הוא לברך ואח"כ להטביל, ובכל אופן אי"ז הפסק.

והנה יש האוכלים את הירק ע"י מזלג וכדומה, ויש לעיין בזה, דהרי בהלכות נטילת ידיים (לעיל שם) על דבר שטיבולו במשקה, מבואר שעיקר טעם הנטילה הוא משום שנוגע בידי בירק, ואנו מוצאים חלוקה בין ג' סוגי מאכלים: א' מאכל שאם אוכלו ע"י כלי, אין צריך נטילה. ב' מאכל שתדיר נאכל ע"י כלי, אזי גם אם אוכלו ביד על דרך מקרה, יתכן דאין ליטול עליו. ג' מאכל שפעמים אוכלים ביד ופעמים בכלי, ותלוי באדם כיצד אוכלו.

והנה בגמרא (פסחים קיד.) לא הוזכר סוג הירק שלוקחים עבור הכרפס, וכיום, הרבה לוקחים תפוח אדמה מבושל, ובמחצית השקל מבואר שיש לקחת סלרי, וכן נוהגים הספרדים. ויש שלקחו צנון [אבל יזהרו שלא לקחת צנון שלם, כדי לא להיכנס לספק ברכה אחרונה משום 'בריה'].

ואף אמנם שיש מירקות אלו שהדרך לאוכלם ע"י כלי, והיה מן הדין לפטרם לגמרי מנטילה, דהרי מבואר שאם לקחם ביד 'דרך מקרה' אי"צ ליטול, אולם בענייננו שמטבילין בכוונה, ולא שאירע כן דרך מקרה צריך ליטול ידיו, ועכ"פ עדיף שיחזיק הירק בידיו.

הסיבה ושיעור אכילת הכרפס

לד. לגבי אכילת הכרפס האם טעונה הסיבה, לא נתבאר בשו"ע, ולכאורה, מאחר ועניינה להתמיה התינוקות, ואינה מצות אכילה בפני עצמה, אי"צ להסב, וכן הובא ע"פ סוד בברכ"י ובבא"ח, וכן עיקר המנהג כיום.

אולם יעויין בקיצור שו"ע שהביא דיש שנהגו להסב, ובהגדת בריסק מובא דהגר"ח והגרי"ז נהגו להסב, דמ"מ הוי אכילה שסודרה לנו במצוות הלילה.

מבואר במשנ"ב (סימן תע"ג ס"ק נ"ה) שיש לברך על הכרפס ולכוון לפטור בברכת 'האדמה' את המרור שייאכל בסעודה, משום דהוי ספיקא דדינא, האם המרור מגיע מחמת הסעודה, ובפשטות זוהי אכילת מצוה, ומשום כך, יש לברך עליו, וכדי לצאת מהספק - אנו מברכים על הכרפס, ומכוונים להוציא בזה את המרור.

וכתבו הפוסקים (שו"ע סימן תע"ג ס"ו, משנ"ב ס"ק נ"ג) שאעפ"כ יש ליזהר לאכול פחות מכזית, כדי שלא להגיע לידי חיוב ברכה אחרונה. ומצוי הדבר שקודם הסעודה תאבים לאכול, וטועמים יותר מכזית, והרי מעיקר הדין 'שיעור כזית' הינו קטן מאוד [ויבואר להלן אות נ"ב], ויש להזהיר בזה.

והנה, אם קרה שאכל כזית והתחייב בברכה אחרונה, יל"ע האם יברך ברכה אחרונה, וכדי לפטור את המרור, יאכל מעט קודם הסעודה ויכוון לפטורו בברכתו, או שלא יברך ב"א.

ויעויין במשנ"ב (שם, ס"ק נ"ו) שכתב דאף אם אכל כזית, מ"מ לא יברך ברכה אחרונה, כדי לפטור את המרור [ובברכת המזון - יפטור את הברכה אחרונה של הכרפס]. והגר"א השיג על זה, ולדעתו א"א לפטור את המרור ע"י ברכת הכרפס - לשיטת הרמ"א דמברכים בפה"ג על כל כוס וכוס, משום שעל כל מצוה צריך לברך, וא"כ אף כאן, כל מצוה טעונה ברכה בפני עצמה, ולכך נקט הגר"א דלכתחילה יאכל כזית, כי יש דין אכילה בכזית, ואין צריך לפטור את המרור, כי הוא מהדברים הבאים מחמת הסעודה.

לסיכום הדברים, בשו"ע (סימן תע"ג ס"ו) כתוב דיש ליקח כרפס פחות מכזית, ויש שכתבו דיש לאכול כזית (רמב"ם, מרדכי, אבודרהם, הב"ח והגר"א, וכן נהגו החזו"א והגר"ז), אולם הגם שאכלו כזית [החזו"א והגר"ז] לא בירכו ברכה אחרונה, והמשנ"ב לא הזכיר כלל שיטות אלו, אלא כפשטות דברי השו"ע.

ולדבריהם צ"ע, דיוצא איפוא שאדם יאכל כזית ולא יברך ברכה אחרונה, ולכאורה זה ביטול ברכה, דהרי יעבור יותר משיעור עיכול עד הסעודה.

ומאידיך, צ"ע לאוכלי החסה לשם מרור, דהנה כל השנה אוכלים חסה בתוך הסעודה, ומדוע כעת זה יהיה טעון ברכה, ובענין זה מובנים יותר דברי הגר"א דאין צריך לפטור את המרור. ואכתי י"ל דכיון שאוכלים רק מחמת המצוה, לכן טעון ברכה. ולכך, יש להקפיד שלא לאכול כזית, ולצאת מכל הספיקות.

ולולי דברי המשנ"ב היינו אומרים שאם אכל כזית יש לברך בו"נ, אבל הורה זקן דאין לברך, ואף יתכן דהוי ברכה שאינה צריכה (וע"ע להלן אות ל"ט).

שכתוב ובירך על הנטילה - מה תקנתו

לה. ישנה שאלה מאוד מצויה, כיון שבנ"א רגילים בכל השנה לברך אחר נט"י, שכיח שמברכים על הנטילת ידיים קודם הכרפס.

והנה אחר שבירך, יש לדון שאולי עדיף שיאכל כזית, ומיקרי אכילה, ובצירוף שיטת הגר"א ועוד פוסקים, שיש לברך אף על נטילה לדבר שטיבולו במשקה, ויאכל כזית, ולא תהיה ברכתו לבטלה.

אמנם יל"ע האם יברך ברכה אחרונה, כי הרי פטר את המרור בברכת 'האדמה', וכדלעיל.

'יחץ'

בציעת המצה

לו. בתחילת הסדר מונחות לפני בעל הבית ג' מצות [ויש שנותנים אף לפני האורחים הנשואים], וב'יחץ' חולק את המצה האמצעית שבה יקיים את מצות אכילת המצה.

יש לבצוע המצה ביד, כי כך דרכו של עני (פמ"ג). וטעם הבציעה, משום דדרשו חז"ל, 'לחם עוני' - דרכו של עני בפרוסה, ולאחמ"כ מניחים את חצי המצה בין ב' המצות כדי לקיים בה את אכילת המצה.

את החלק השני, כתב בשו"ע (סימן תע"ג ס"ו), שיתן לאחד מהמסובין לשומרה לאפיקומן [וצ"ב מהו הטעם ליתנה לאחרים, אבל ודאי שיכול לשומרה בעצמו].

עבור האפיקומן - כתבו הפוסקים (משנ"ב, שם ס"ק נ"ח), שיש לשמור את החלק היותר גדול מהמצה, ע"כ, אולם יש להעיר, דהמצות שלנו, אינם כבזמנם שהיו עבות, ובמצות דקות - יתכן שאין כזית בחלק קטן מהמצה, ולפי"ז ייצא דבר תמוה, שלאכילת המצה שצריך כזית לא נשאר כזית, ואילו לאפיקומן שאפשר להוסיף עליו ממצות אחרות, ניקח את החלק היותר גדול, ולכן נראה דבכה"ג יש להשאיר ל'מצה' את החלק הגדול, ואת דברי המשנ"ב אפשר לקיים רק באופן שישאר כזית לאכילת המצה.

שמירת האפיקומן

לז. הנה כתב הטור (סימן תע"ג) שמניחים האפיקומן תחת המפה, זכר לנאמר בפסוק (שמות י"ב ל"ד) 'משארותם צרורות בשמלותם על שכמם'.

ויש להבין, הלא לא היה זה נס או מופת, ומדוע איפוא עשו זכר לזה. ואפשר לומר דרמזו בזה ענין חשוב, וכדאי לבאר זאת לכל בני הבית.

הנה כתוב במכילתא (פרשת בא) על הפסוק הנ"ל, שהיתה בזה חביבות עצומה של כלל ישראל למצוות, דהנה יוצאים עם שלם, רבבות אלפים, לאחר שנות עבודה בפרך, וכל אחד ואחד מישראל יצא עם תשעים חמורים לובים (עיין בכורות ה:). טעונים במיטב כספה וזהבה של מצרים, ומסתמא היה זה אף עבור כל ילד וילד [וכאשר מתארים זאת לילדים, אפשר להמשיל זאת למשאיות שלימות מליאות בכסף וזהב].

והנה, ילדים ועבדים שלא ראו זהב מעולם - אמורים להחזיק בידם בזמן שכזה משהו מתוך השלל, כגון יהלום יפה וכדו', או לענוד תכשיט יקר על צוארם, אולם מה הם החזיקו - שקית בד קטנה עם שיירי מצה ומרור, וזהו חיבוב מצוה, שלא מעניין אותנו הכסף והזהב כעת, אלא חפצי המצוה הם החשובים לנו ביותר, ואפילו חפצי מצוה שכבר נעשתה בהם המצוה, מ"מ יש לזה חשיבות יותר מכל הכסף והזהב, בינה זאת.

ורואים שבלוייה רח"ל - אדם הולך לבית עולמו עם הטלית בלבד, ולא עם שום כסף וזהב וכו', עם זה אדם הולך, ועם זה אדם נשאר, ויש להחדיר בבית את הענין הזה של חיבוב מצוות, שזה מה שנשאר לנצח נצחים.

וא"כ יתבארו היטב דברי הטור, דמשום כך יש להטמין את המצה במפה [ולא כמו שיש שעושים זאת רק כדי שהילד לא יתפוס], ויש לעורר את בני הבית לזה. ואמנם ה"ז מנהג בלבד, ואין זה לעיכובא, ומ"מ הוא כולל בתוכו הרבה עניינים חשובים כמשנ"ת.

מנהג חטיפת האפיקומן

לח. הנה הובא בגמרא (פסחים קט.) שחוטפין מצה בלילי פסחים, כדי שלא יישנו התינוקות. וכתב החק יעקב דיתכן שמזה נתפשט המנהג שמניחין לילדים לחטוף, ולכך אין לבטל מנהג זה.

ויש שריחקו המנהג, כי היאך נחנך את ילדינו 'לגנוב' ח"ו? והנה על לשון הגמרא 'חוטפין' - אין סרך קושייה, דיעויין בדברי תוס' בסוכה (מה. ד"ה מיד) גבי חטיפת האתרוגים מיד הקטנים, שעשו זאת כדי להרבות שמחה, ומחלו אחד לשני, ואין לדמות זאת כלל לגניבה.

והנה, בבתים שנהגו לחטוף את האפיקומן, לעיתים כאשר מגיע זמן האכילה, דורש הילד בעד החזרת האפיקומן שיקנו לו אופניים או דבר גדול אחר, ואומר לו אביו, תביא את האפיקומן, ואני אביא לך ואקנה לך - מהו המסר שעובר לילד? אני אקנה לך ואתן לך כל מה שתבקש, העיקר תביא את האפיקומן - הכל שווה כדי שנקיים את אכילת האפיקומן מאותה מצה, אע"פ שאפשר מעיקר הדין לצאת יד"ח ולקיים את המצוה בכל מצה.

בענין זה, יש להביא מעשה שהובא ב'מכתב סופר' [להגר"ש סופר, בנו של החת"ס], שפעם נשאל החת"ס ע"י אחד מנכדיו, מהו טעם הענין של גניבת האפיקומן, ולא ענה לו החת"ס. לאחר מכן, במהלך הסעודה, אמר לו החת"ס, דמנהג שהתקבל בכל תפוצות ישראל אינו מנהג בורים ועמי ארצות.

והמשיך החת"ס ואמר, האמת שלא שמעתי טעם לזה, אבל לא ענית לך מיד, משום שרציתי להרגיל אותך לעשות דברים, ולקבל באמונה את התורה והמצוות, ואת מנהגי החכמים כדבר ברור - אף אם אין תשובה מדוע עושים כן. אולם לגופו של ענין, ביאר לו החת"ס דנרמז בזה ענין נוסף.

הנה כתוב בפסוק (שמות י"א ז') לגבי מכת בכורות, שלא חרצו הכלבים את לשונם, והיינו דאף שדרכם של הכלבים לנבוח, ובפרט כלבי שמירה - יצא עם שלם ולא נבח שום כלב, ויש להעיר, מדוע לא מזכירים בהגדה את הנס הגדול הזה, והלא התורה ייחדה פסוק שלם כדי שנזכור זאת, 'למען תדעון אשר יפלה ה' בין מצרים ובין ישראל'.

וביאר, דהנה איתא בגמרא פסחים (ק"ג.) דאין לגור בעיר שאין בה כלבים, כי עלולים להיות שם גנבים, אלא לגור בעיר שיש בה כלבים, כדי שע"י נביחות הכלבים לא יבואו גנבים.

ועל כן רמזו בחטיפת האפיקומן שנראית כגניבה [ואין שום נביחת כלב...], ואז באים לדבר על כך שיצאנו ממצרים כגנבים ולא נבח שום כלב, 'למען תדעון אשר יפלה ה' בין מצרים ובין ישראל' [ובכת"ס (עה"ת) הוסיף שהיתה בזה חיבה יתירה של הקב"ה לעם ישראל, לצאת בצורה רגועה, כבני חורין], ואפשר שבמנהג חטיפת האפיקומן רצו לעורר אותנו לזכור את הענין הזה.

הכנה ל'מגיד'

הרוצה לאכול ולשתות קודם הסעודה - כיצד ינהג

לט. מצוי מאוד שהילדים רעבים ורוצים לאכול ולשתות בתחילת הסדר, ופעמים שאף אדם מבוגר נצרך לטעום ואין בכוחו להמתין עד 'שולחן עורך', ובפרט עורכי הסדר שצריכים לשתות לצורך אמירת הסדר, ומאחר וצריך לברך ברכה אחרונה על השתיה, לא יוכלו לפטור את המרור בברכת בפה"א שבירכו על הכרפס.

ולכן לכתחילה עדיף שאותם שנצרכים לאכול ולשתות יעשו זאת קודם אכילת הכרפס, ויאכל כזית ממה שטועם, וישתה מה שישתה ויברך בורא נפשות, וכשיברך לאחמ"כ על הכרפס, שפיר יפטור אף את המרור.

אבל אם אכל או שתה לאחמ"כ, לכאורה יצטרך לברך ברכה אחרונה, כי עד שיברך ברהמ"ז יעבור שיעור עיכול, אלא דאם כן צ"ב, מדוע אין מברכין ברכה אחרונה על הכרפס, אף אם אכל כזית.

ויש ליישב, ובהקדם קושיה נוספת, דהנה בדרך כלל עובר שיעור עיכול משתיית הכוס הראשונה עד הברכה אחרונה - ברכת המזון, וכיצד שייך להמתין לברהמ"ז.

וידוע לבאר, ש'שיעור עיכול' יסודו הוא משום שאין יחס בין הברכה לאכילה, וכדברי החזו"א (סימן כ"ח), אבל בליל הסדר שכך סידרו את מצוות הלילה שיאכל כרפס וכו', חשוב הברהמ"ז שמתייחסת אליו הברכה אחרונה

דהכרפס, ואף את שאר האכילות שנתקנו על סדר הלילה, אפשר לפוטרם בברכ"א אף אם עבר השיעור עיכול.

אבל אכילות שאינן בסדר הלילה, אלא שבאופן פרטי הוצרך לאכול ולשתות משום שהוא רעב וצמא, בזה לכאו' יש לברך, ולא יועיל הביאור הנ"ל, ולכן אם יאכל אכילות מלבד הכרפס, יצטרך לברך ברכה אחרונה, אלא דאז ייפטר גם מברכה אחרונה על הכרפס [וכדי לפטור את המרור, יצטרך מספק לברך על פרי אדמה אחר קודם הנט"י לסעודה, ויכוון אף על המרור, ויזהר שלא לאכול כזית].

ואין לומר, שהברכה אחרונה תפטור רק את האכילה הנוספת ולא את הכרפס, דכבר כתב הפמ"ג (סימן ר"ז, וכן בפתיחה להלכות ברכות) דא"א להגביל ברכה אחרונה, וא"כ היא תפטור את כל מה שצריך.

ונראה עוד, דאף אם אכל מהכרפס פחות מכזית, אפשר שפוטר אותו בברכה אחרונה, כי יחד עם אכילתו לאחמ"כ הוי יותר מכזית, ומשום כך יש להעדיף את הקדמת האכילות הנוספות קודם הכרפס, ואם נזכר לאכול ולשתות אחר הכרפס, יברך ברכה אחרונה.

והנה, פעמים שאינו זקוק לאכול, אלא רק להוסיף ולשתות בתחילת הסדר, ויש להסתפק גבי הא דברכת היין פוטרת את כל המשקין, ואין צריך לברך עליהם - האם שתיית היין של הכוס הראשונה תפטור את המשקין שלאחריה, וצדדי הספק, מאחר ויש להמנע מלשתות בין כוס ראשונה לשניה, לכאורה נסתלק כבר משתיית היין, ונסתפק בזה הגרשז"א, האם אף בכה"ג יפטור.

והנה, אם כיוון להדיא לפטור, לכאורה מועיל [ועיין שעה"צ (סימן תע"ט אות ד')], ולמעשה, אם לא כיוון, יש לברך ברכה ראשונה על השתייה.

מזיגת כוס שני

מ. מזיגת הכוס השניה נעשית לפני תחילת ה'מגיד'. והטעם לזה, כתב השו"ע (סימן תע"ב ס"ז), דהוא כדי שיתמהו התינוקות על השינוי ויתעוררו לשאול 'מה נשתנה'.

אולם יעויין בדברי הרמב"ם (חמץ ומצה, פ"ז ה"י) שכתב, 'כוס שני, קורא עליו את ההגדה', ולא הוזכר בדבריו הטעם של התמהת התינוקות, אלא רק דדין ההגדה לאומרה על הכוס.

וכן מבואר בדברי הרמב"ם (שם, ה"א) שדימה את מצות סיפור וזכירת יצי"מ, ל'זכור את יום השבת לקדשו', עיי"ש, וכבר העירו דיש להבין מהו הקשר ביניהם.

וכתב האור שמח (שם) לבאר, דכמו שב'זכור את יום השבת' נצטוינו לעשות קידוש על יין, כן הוא נמי בסיפור דליל פסח דדינו להיאמר על יין, וכן איתא בגאונים.

ובשיבולי הלקט כתב, דהואיל ואין אומרים שירה אלא על היין, לכך יש לומר את כל ה'מגיד' על היין, ולכן מוזגים את הכוס קודם 'מגיד'.

ונפק"מ נוספת יש בין ב' הטעמים, דלפי"ד הרמב"ם שצריך לומר ההגדה על היין, א"כ לאחמ"כ כאשר מטיפים מהיין באמירת עשרת המכות, נחסרת הכוס, ואף אם ימלא יין לאחמ"כ, אכתי אי"ז יין שקראו עליו את ההגדה [ומשום הכי נזהר הגר"ח מברסק דלא להטיף, אולם אנו נוהגים כפי המנהג שהוזכר ברמ"א (סו"ס תע"ג) דיש להטיף מהכוס].

'מגיד'

מצות הסיפור וביאור המילה 'מגיד'

מא. מצוה זו של סיפור יציאת מצרים, חיובה מן התורה, ומצוות צריכות כוונה, ויש שאומרים 'הנני מוכן ומזומן וכו'' [ועיין לעיל (אות ט"ז) מ"ש בשם החי"א].

בביאור המילה 'מגיד', כתבו המפרשים דזה מלשון הפסוק (שמות י"ג ח') 'הגדת לבנך'. אבל האבודרהם פירש זאת כהפסוק (דברים כ"ו ג') 'הגדתי היום לה'

אלוקיך', ושם מבואר בתרגום יונתן [ובתרגום ירושלמי] שהוא מלשון הודאה ושבת, ואף 'מגיד' היינו סיפור שבחי הקל.

ההבדל בין סיפור לזכירה

מב. דנו האחרונים, במה שונה מצות סיפור בלילה זה משאר לילות השנה, שג"כ מצווין אנו בזכירת יצי"מ, וכדתנן (ברכות יב): 'מזכירין יצי"מ בלילות', ולכך קוראים פרשה אחרונה של ק"ש.

ועיין מנ"ח (מצוה כ"א) ועוד אחרונים שכתבו בענין זה כמה חילוקים. והגר"ח מבריסק ביאר דיש ג' חילוקים בין 'סיפור' לזכירה: א' זכירה זה לאדם עצמו, סיפור זה לאחרים, שואלים ועונים. ב' זכירה היינו עצם הזכרת יצי"מ גרידא, ואילו סיפור - מתחיל בגנות ומסיים בשבח' שכולל את כל הקורות אותנו, והשתלשלות הירידה למצרים והשעבוד. ג' בלילה זה אנו מזכירים גם את המצוות שנתחדשו לנו מחמת יצי"מ - פסח, מצה ומרור, וכמ"ש 'כל שלא אמר ג' דברים אלו לא יצא יד"ח, ואלו הן, פסח מצה ומרור'.

ויתכן דלזה נתכוון הרמב"ם (חמץ ומצה, פ"ז ה"ה), שלאחר שהזכיר את ענין ה'מה נשתנה', מתחיל בגנות וכו', ואת משנת רבן גמליאל שכל שלא אמר פסח מצה ומרור לא יצא ידי חובתו, כתב הרמב"ם: 'ודברים האלו כולן, הן הנקראין הגדה', והיינו ה'סיפור' שמורכב מהחלקים הללו, ובשונה מ'זכירה' (הובא בספר עמק ברכה).

ויש להדגיש נקודה חשובה בסדר ה'מגיד', דהנה יש ב' חלקים בסיפור, וכמבואר ברמב"ם (ספר המצוות מ"ע קנ"ז), א' ענין תיאור השתלשלות השעבוד והניסים. ב' הודאה לקב"ה, שזה בעיקר בחלק השני של המגיד מלפיקך וכו', ויש לבאר ענין זה לבני הבית [ויעויין להלן (אות ס"ד) בדיני ההלל, הנוגעים גם לפרקי ההלל שבסוף 'מגיד'].

דין אמירה ושמיעה בסיפור ההגדה

מג. מעיקר הדין יוצאים חובת המצוה אף ע"י שמיעת הסיפור, כמבואר בגמרא (פסחים קטז): דרב יוסף הוציא יד"ח את בני ביתו, ורב יוסף היה סומא, והיה נידון אם יכול להוציאם יד"ח.

ואין המכוון שיוציאם מדין 'שומע כעונה', וכקריאת המגילה, אלא שכאשר אדם מספר לאחרים, אף השומע מקיים המצוה, ורק כדי להשמיע סיפור - צריך להיות בר חיובא, וכעין תקיעת שופר ע"י חרש שוטה וקטן דאינו מוציא את האחרים, אע"פ שהמצוה היא 'לשמוע' ואי"ז מדין שומע כעונה, מ"מ צריך שיהא התוקע בר חיובא.

וכתב השו"ע הרב (סימן תע"ג סכ"ד) דיש עדיפות לשמוע מבעה"ב, משום 'ברוב עם הדרת מלך'. וכן נראה מדברי הגמרא (פסחים קטז): ש'אין עוקרין את השולחן אלא לפני מי שאומר את ההגדה', ונראה שרק אחד מבני הבית היה אומר את ההגדה, וכולם היו שומעים. וכן נהג הגר"א (מעשה רב): 'אומר ההגדה וכולם שומעים'.

כיום, נתפשט המנהג שאף בני הבית משתתפים באמירת ההגדה אלא שאומרים יותר בלחש, ואף הנשים אומרות בלחש, ובעה"ב אומר בקול רם ומפרש את ההגדה.

ואף אלו שנוהגים לשמוע בלבד, כאשר מגיעים להלל ולברכת 'אשר גאלנו', כל אחד אומר בעצמו.

אמירת ההגדה בנעימה, בקול רם, ביראה ובשמחה

מד. כתב הריטב"א (בפירושו על הגדש"פ) דיש לומר ההגדה בנעימה ובקול רם. וציינו מקור לזה, מפרשת מקרא ביכורים, שם כתוב (דברים כ"ה ה') 'וענית ואמרת', והיינו בקול רם, ואף ההגדה שהינה סיפור שבחי הקל, יש לאומרה בקול רם.

יש דבר חשוב להדגיש קודם תחילת ההגדה, המשנ"ב (סימן תע"ג ס"ק ע"א) מביא בשם השל"ה הקדוש, דלא יושבים בהסיבה אלא באימה וביראה. והנה השל"ה כתב את זה על אמירת ההלל, אבל המשנ"ב העתיק זאת על כל ההגדה, וכן הוא בשו"ע הרב.

ובהגדת החיי אדם כתוב, שהגר"א חישב דמברכים בלילה זה י"ט ברכות, וכמנין הברכות שבשמו"ע. ומשמעות הדברים היא, שבלילה זה אנו עומדים לפני המלך ומברכים אותו י"ט ברכות, דומיא דשמו"ע, ומשבחים את הקב"ה, ולכן זה צריך להיות באימה וביראה [והגר"א לשיטתו, מנה את ברכת ענט"י על דבר שטיבולו במשקה, עיי"ש].

מאיך, יש חשיבות עצומה לומר את ההגדה 'בשמחה', ויעויין בדברי הזוה"ק (פרשת בא, הו"ד ביסוד ושורש העבודה), דהקב"ה אומר לפמליא של מעלה, ללכת ולשמוע איך בניו שמחים בגאולת מצרים, ויש הדגשה על הענין של ה'שמחה', ואי"ז סתירה לדברי השל"ה, אלא השלמה דיהא בבחינת 'גילו ברעדה'.

ויעויין בלשונו של רעק"א, במכתבו הידוע, שם כתב וז"ל: בליל פסח יתנהג בקדושה וביראה, לשמוח במצוות שזיכנו ה' אותנו בלילה הזה, עכ"ל, ומבואר בדבריו דצריך יראה ושמחה.

ונראה להביא דוגמא לדבר, דהנה הזוכה לשמש את צדיק הדור, הרי הוא בשמחה גדולה על הזכות שנפלה בחלקו, אולם אעפ"כ, משמשו באימה וביראה, ואף אנו שמחים מאוד ויראים מאוד, ואפשר בכוחות הנפש לשלב את ב' העניינים גם יחד.

יש להשתדל לקיים את מה שכתבו האחרונים (של"ה, יעב"ץ, חיד"א ועוד) דאין להפסיק באמצע ההגדה בשיחת חולין, וכמו שנתבאר דזה דומיא דשמו"ע, ואף שהפסק אינו לעיכובא, מ"מ ראוי מאוד לא להפסיק, ויש לעורר בזה את בני הבית הגדולים.

ועד"ז הורה הגרי"ש אלישיב (שבר"י, פ"ט), דהנה נחלקו הראשונים, האם אפשר לשתות באמצע ההגדה, ויעויין בשו"ע (סימן תע"ג ס"ג) שפסק לאיסור, אולם התם איירי בשתיית יין והטעם הוא כדי שלא ישתכר, אבל שתיית מים מותרת, ומ"מ הורה הגרי"ש דאין ראוי להפסיק באמצע אמירת ההגדה באכילה ושתייה של רשות, וכן נראה ברבינו מנוח שכתב דאף שמותר הדבר, הרי זה מכווער.

והדברים אמורים רק באכילה ושתייה של רשות, אולם ודאי שמי שמוכרח לשתות, יכול לשתות, דאין זה קלות ראש, אלא שתייה לצורך קיום המצוה.

הסיפור לקטנים

מה. לגבי הילדים - כדי שישתתפו במצוות הלילה וסיפור ההגדה, יש להניח להם לאכול ולשתות בתחילת הלילה מה שהם צריכים.

וכבר כתב המהרי"ל על מצוה זו של 'והגדת לבנך', שלא מצינו הקפדה על התינוקות במצוות אחרות, אלא רק בליל הסדר, דאף דגם במצות 'הקהל' נצטוונו להביא את הטף, היינו כדי ליתן שכר למביאייהם, אבל מצוה בחינוך התינוקות מחמת עצמן, לא מצינו דוגמת ליל הסדר.

ואכן, תיקנו לנו בעריכת הסדר הרבה שינויים שתכליתם הפשוטה היא - כדי שלא יישנו התינוקות, ולכך כתב המהרי"ל, דראוי לדאוג שיישנו התינוקות בערב פסח.

אף החת"ס שהיה דורש דרשות בכל מקום, בלילה זה התמקד בעריכת הסדר בענייני הפשט של ההגדה, ודוקא עם הילדים (מנהגי החת"ס).

פעם נשאל מחנך ידוע, איך מקיימים את המצוה של והגדת לבנך בצורה מהודרת וענה, 'איך מקיימים והגדת לבנך אני לא יודע, אמנם איך לא מקיימים והגדת לבנך אני יודע - עושים עיקר מהסעודה, ומהטעם של המצות, ומאריכים לפלפל בהלכות הפסח בשעת ההגדה וכו', ודפח"ח.

והחכם עיניו בראשו, להשכיל לבאר לבני הבית את כל ענייני ההגדה וסיפור ציי"מ בשפה פשוטה וברורה, ואת הפלפולים בענייני הפסח - יניח להמשך הסעודה, וכן למחרת בסעודת יו"ט, ובשאר ימות החג.

מה נשתנה'

מו. כידוע, הבן שואל על השינויים בלילה זה, ומבואר בגמרא שאם יש לו בן - בנו שואלו, ואם אין לו בן - אשתו שואלתו, ואם מיסב לבדו, הוא שואל את עצמו.

ומכך אנו למדים שנוצטוונו בלילה זה על סיפור דרך שאלה ותשובה, ולכן אף הוא עצמו צריך לשאול מה נשתנה ולענות. וטעם הדבר, משום ש'ראשית חכמה - פליאה', דע"י השאלה הוא מבליט יותר את התשובה.

בענין זה, יש ביאור נפלא מהגה"צ ר' יצחק הוטנר זצ"ל על הפסוקים בפרקי ההלל (תהלים קי"ד): מה לך הים כי תנוס, הירדן תסוב לאחור, ההרים תרקדו כאילים, גבעות כבני צאן, ועל כך באה התשובה - 'מלפני אדון חולי ארץ', והיינו נמי מטעם זה, שע"י השאלה מתעורר האדם לשבח בצורה ברורה יותר.

כתב החיי אדם (בביאור הסדר בקצרה), שכאשר יש כמה בנים, מתחילים עם הבן הקטן, ואם אין תינוק, ישאל הבן הגדול, ובערוך השולחן כתב, דאם אין לו בן, יתחיל עם הבת, ואם אין לו, אשתו שואלתו.

והנה היו מקומות שלא שאלו הבנות, וכנראה זה התחיל מחמת שהיו הרבה אורחים, והיו נוהגים לומר את המה נשתנה בניגון ונעימה, ולא ראוי שישוררו הבנות בפני האורחים [אמנם הגרשו"א לא חש לבטל מבנותיו הקטנות לומר זאת בנעימה].

ועכ"פ ודאי שהסיפור הוא גם לבנותיו שהן בכלל 'והגדת לבנך', דודאי הן בכלל 'בנך', וכמו שפשוט דאף להן אסור לאכול מצה בערב הפסח, ובן ובת שווין לענין זה.

סדר הדברים הוא, שהשואל מקשה מה נשתנה [כמבואר במשנה (פסחים קטז)], ועורך הסדר עונה לו, וכן נראה מדברי הרמ"א (סימן תע"ג ס"ז). אבל המנהג בהרבה בתים הוא שאף בעה"ב אומר אח"כ את השאלה.

ויסוד לדבר, ע"פ דיוקו של החת"ס (הגהות השו"ע, סימן תע"ג ס"ז) בלשון הרמב"ם (חמץ ומצה, פ"ח ה"ב) שכתב: וכאן הבן שואל, ואומר הקורא מה נשתנה וכו', עכ"ל, וביאר החת"ס בכוונת הרמב"ם, שבעה"ב חוזר לומר מה נשתנה. ולכא' הביאור כנ"ל, דעצם הסיפור צריך להיות דרך שאלה ותשובה, והרי אף האדם לעצמו שואל את זה, ולכן המנהג היה שבעה"ב חוזר על כך, כדי שאף הוא יאמר את ההגדה בדרך שאלה ותשובה.

מה שיש שוגגים המבטלים כיבוד אב

מז. לעיתים, יש אנשים שעושים טעויות, ונזקקו לעורר על כך לגודל המצוה של כיבוד אב ואם.

יש לדעת שאף כאשר מתארחים אצל ההורים, מקיימים בהידור את ה'והגדת לבנך', ואמנם אם רוצה האב לשלב כמה דברים לילדיו תוך כדי אמירת ההגדה, הרשות בידו, אולם שמענו תדיר מבעלי הוראה דיוצאים לכתחילה יד"ח המצוה של והגדת לבנך, ע"י שמעמידים את הבן לשמוע את הסיפור, ואי"ז בגדרי שליחות.

ולא היה נראה שצריך לדבר בזה, אולם שמענו שלעיתים פוגעים בהורים במהלך ההגדה משום שרוצה הבן לספר בעצמו לילדיו, והדברים חמורים מאוד.

ובשלמא אם אומר האב לבנו שיספר לכולם, מובן שראוי לומר, אבל לדרוש מאביו לספר במקומו במהלך ההגדה, זוהי סתירה גמורה לכל הכיבוד אב, ואין אנו מדברים במה ששמענו שיש הנמנעים לילך להורים, אף שההורים מעוניינים מאוד שיגיעו, והכל משום שרוצה לספר בעצמו לילדיו, ודבר

זה אינו כדין, משום שעצם זה שמביא את בנו לשמוע סיפור יצי"מ מאביו או חמיו, מקיים בזה את המצוה בהידור.

ויש לחזור ולשנן את מה שכתוב בספר שופטים (וי"ג), כאשר התגלה מלאך ה' לגדעון השופט: 'ויאמר אליו גדעון, בי אדוני ויש ה' עמנו, ולמה מצאתנו כל זאת, ואיה כל נפלאותיו, אשר ספרו לנו אבותינו לאמר, הלא ממצרים העלנו ה', ועתה נטשנו ה' ויתננו בכף מדין', ע"כ.

ויעויין ברש"י (שם) שהביא מחז"ל: פסח היה, אמר לו, אמש הקרני אבא את ההלל, ושמעתיו שהיה אומר בצאת ישראל ממצרים, ועתה נטשנו, אם צדיקים היו אבותינו יעשה לנו בזכותם, ואם רשעים היו, כשם שעשה להם נפלאותיו חנם, כן יעשה לנו, ואיה כל נפלאותיו, עכ"ל [ומה שראו חז"ל לומר שזה היה למחרת ליל הסדר, לכאו' מהלשון 'סיפור', ולילה שמספרין בו היינו ליל הסדר].

ומובא בזה [כמדומה בשם המשגיח רבי ירוחם ממיר], דהנה יש דבר מאוד תמוה בסיפור זה, דהנה גדעון השופט מדבר עם מלאך ה', ואין לנו מושג בגדלותו של שופט בדורות ההם, והוא יודע על ניסי מצרים - ממה ששמע מאביו.

וביותר, דהנה בהמשך הפסוקים (שם) מבואר שלאביו היה אשירה בחצירו, ופיטם פר במשך ז' שנים ע"מ להקריבו לע"ז, ואעפ"כ אביו ערך את הסדר, וגדעון יושב אצל אביו ושומע את סיפור יצי"מ.

אמנם הביאור בזה הוא, משום שהתורה רוצה שהאבא יהיה ה'צינור' להעביר את אמונת יצי"מ, ולכך כאשר גדעון פגש למחרת את המלאך, אמר לו, אמש הקרני אבא את ההלל, ואיה כל נפלאותיו וגו'.

ב"ה אין אף אחד מאיתנו שלאביו יש אשירה בחצר רח"ל, ולצערנו אף אחד מאיתנו עדיין לא זכה להגיע לגדלותו של 'גדעון', וא"כ גם אברך או בחור, החשוב ביותר - המרחק בינו לאביו קטן יותר מבין גדעון לאביו...

ואף אם יאמר אדם אני כבר יודע את הסיפור הפשוט של יצי"מ, אנו לומדים מהנ"ל דהגם שגדעון ידע, אעפ"כ הלך לשמוע אותו מאביו. מכל זה נלמד כמה להחשיב ולייקר את שמיעת הסיפור מהאב.

'חייב אדם לראות א"ע כאילו הוא יצא ממצרים'

מת. הדבר הקשה במצוות הלילה הוא, היאך לקיים את הנאמר בהגדה, 'בכל דור ודור, חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים, שנאמר והגדת לבנך ביום ההוא לאמר, בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים', ורבים שואלים, כיצד ניתן להרגיש כאילו הוא עצמו יצא ממצרים.

והנה ברמב"ם (חמץ ומצה, פ"ז ה"ו) הביא את המימרא בנוסח של 'להראות עצמו', והוסיף: ועל דבר זה צוה הקב"ה בתורה, וזכרת כי עבד היית, כלומר, כאילו אתה בעצמך היית עבד ויצאת לחירות ונפדית, עכ"ל.

ומשמעות דברי הרמב"ם, דכל הנהגות הלילה הינן כדי להראות את עצמו כאילו יצא ממצרים, כלומר ההסיבה והד' כוסות וכו' נתקנו עבור דבר זה, שע"י כך יוכל אדם להראות א"ע כאילו יצא ממצרים.

אולם להגירסא שלפנינו איתא, חייב אדם 'לראות' א"ע וכו', וצ"ב היאך יקיים כן, והרי ד"ז הינו חיוב גמור [לשון 'חיוב' חמור יותר מלשון 'מצוה'], ולדעת הרמב"ם חיובו מן התורה, כמפורש בפסוק (שמות י"ג ח') 'בעבור זה עשה ה' לי, ויש להתבונן היאך נוכל לקיים מצוה חשובה זו, והיאך ללמד זאת לבני הבית הגדולים והקטנים.

ביאור הדבר, ובהקדם פירוש ברכת 'אשר גאלנו' בה אנו חותמים את הסיפור, הנה בעל הנתיבות בפירושו להגדה (מעשה ניסים) כתב לתמוה על נוסח הברכה, 'אשר גאלנו, וגאל את אבותינו', דהרי בפשוטו, אנו הבנים לא נגאלנו, אלא שאנו קיימים מכוחם ובזכותם של אבותינו שנגאלו, וכמו שאומרים בתחילת ההגדה, שאם לא נגאלו אבותינו, היינו אנו ובנינו עדיין

משועבדים לפרעה במצרים, וא"כ היה ראוי להקדים את גאולת האבות לגאולת הבנים.

עוד יש להבין, הלא בחנוכה ופורים מברכים 'שעשה ניסים לאבותינו', ואין דין שאדם יחשוב כאילו הוא יצא מגלות יוון ומדי, ומשום שאכן הוא בעצמו לא יצא, ומדוע דוקא בפסח, אמרה תורה שיראה אדם את עצמו כאילו הוא יצא.

ומבאר הנתיבות, דיש ביצי"מ ב' חלקים, הענין הראשון הוא, יציאת מצרים שנעשה לגופות שיצאו מקושי השעבוד, שזה ודאי לא סיבה מספקת לחייב אותנו להרגיש זאת, אבל יש דבר נוסף והוא העיקר, ולכן חשוב לדבר בו, כי יותר ממה שזה ביאור הברכה, נראה שצריך עפי"ז לכוון את כל ענייני הלילה - 'אשר גאלנו' והיינו יציאה מגלות הנפש למצב של 'ולקחתי אתכם לי לעם', נהיינו עם ה' לנצח נצחים, קיבלנו את המצוות, וזה מה שהיה בלילה הזה, שיצאנו ממצרים ע"מ לקבל את התורה והמצוות, ועל כך אנו שמחים, ועל זה אנו מעמידים את עיקר הלילה.

וא"כ, כאשר אנו מדברים אודות הגאולה הרוחנית, אז האבא והסבא אינם קודמים לי, ואדרבה, אדם מודה קודם על עצמו, על כך שהוא עצמו זכה להיות יהודי, על הגלות ממ"ט שערי טומאה, שגאלנו ה' והוציאנו מאפילה לאורה, ונהיינו עם סגולה לה', 'בנים אתם לה' אלוקיכם', ולענין זה - 'מצוה דגופיה עדיף', ומודה תחילה על עצמו, שעשאו ה' לו בן חביב.

וזה דין מיוחד בלילה זה, ואי"ז רק הודאה על הנס, דא"כ היינו צריכים לברך 'שעשה ניסים לאבותינו', אלא עיקר ההודאה היא על מה שנהיינו עם ה', ואיננו כגויי הארצות.

אנו אומרים כל ערב בתפילה שה' הוציאנו ל'חירות עולם', והנה יש לתמוה - האם אנו בני חורין, הלא אנו עבדים בגלות, וכמאמר חז"ל (מגילה יד.) ליישב

מדוע אין אנו אומרים הלל בפורים - 'אכתי עבדי אחשוורוש אנן', ואנו שקועים בגלות, ועדיין לא זכינו לגאולה השלימה.

והמבואר בזה, דאמנם יש עדיין שעבוד גלויות, אבל איננו 'עבדים', כי נעשינו בני חורין ע"י קבלת התורה והמצוות, ועי"ז אנו בני חורין, שהרי את המעלות והקניינים הנצחיים, א"א לקחת מהיהודי, אף שאפשר לשעבד את האדם ואפילו להרוג אותו, אבל לא שייך ליטול ממנו את החירות הפנימית, את חיי הנצח - וזה 'חירות עולם'.

מקור נפלא לכל דברי הנתיבות, יש להביא מדברי הזוהר חדש (פרשת יתרו), שתלמידו של רבן שמעון בר יוחאי [רב ייסא זעירא דמן חבריא] אמר שיש לו שאלה שמאוד מטרידה אותו, אבל הוא מפחד לשואלה [ורואים שצריך לפחד מלשאל שאלות באמונה...], ואמר לו רשב"י 'אימא', והיינו אמור קושייתך, והקשה התלמיד, מדוע הקב"ה מזכיר הרבה פעמים לבנ"י שהוא הוציאם ממצרים, 'מאי רבותא', הלא הוא הבטיח לאברהם אבינו שיוציאם, וא"כ כביכול מחוייב הוא לקיים את הבטחתו.

אמר לו רשב"י: בוא ותראה, בני, דההבטחה לאברהם אבינו היתה להוציאם ממצרים, וברכוש גדול, ואת זה הוא אכן מחוייב כביכול לעשות, אבל את הגלות ממ"ט שערי טומאה, ולהיות עם ה' ולקבל תורה ומצוות, זה לא הובטח כלל, וזו המתנה העצומה שקיבלנו ממנו יתברך בלילה זה, וזה מה שרוצה הקב"ה שנזכור תמיד, מה שנעשינו עמו ונחלתו - 'כי חָלַק ה' עמו', ולכך חמישים פעמים מוזכר בתורה יצי"מ כנגד נ' שערי בינה - שערי קדושה וטהרה שהכניסנו הקב"ה בהם ביצי"מ.

וממשיך הזוה"ק, דלכן מיד למחרת יו"ט ראשון דפסח אנו מתחילים לספור את ספירת העומר - להורות שמטרת היציאה ממצרים היתה כדי להגיע למתן תורה.

ובזה יתבאר נמי הסלקא דעתך שאומרים בהגדה - 'יכול מר"ח', ולכאורה מהיכי תיתי לומר שבר"ח נסדר את סדר הלילה, והלא אז היינו עדיין עבדים, וכן מאי ס"ד 'יכול מבעוד יום'. ואף למסקנא דהוי ליל ט"ו, אכתי קשה דלדעת ראב"ע יש לסיים עד חצות, והלא יצאנו ממצרים אחר חצות.

אלא כיון שעיקר הלילה הוא לספר ולהודות על שנהיינו עם מקבלי תורה ומצוות, היה צד לומר שזה תלוי בזמן שנצטוו במצוות, ובר"ח היתה המצוה הראשונה, ובי"ד ניסן נצטוו בקרבן פסח, ובליל ט"ו באכילת מצה ופסח, ואין חיסרון בכך שעדיין היו עבדים באופן פיזי.

וזוהו מה שכתוב בזוה"ק שהקב"ה אומר לפמליא שלו ומשתבח בעם ישראל ששמחים בעת סיפור ההגדה, ולכאורה תמוה מאי רבותא, דהרי אין מדינה שאינה חוגגת את יום עצמאותה, אולם הביאור הוא, דאין אנו חוגגים בגלל שיצאנו משעבוד הגוף, אלא שמחים אנו בריבון העולמים, שנתן לנו תורה ומצוות, ועל זה שאנו משועבדים לו בקבלת עול מלכות שמים, ודבר גדול הוא לשמוח בקבלת עול כמו שצריך, ולכן יש שמחה גדולה על זה במתיבתא דרקיעא, והי"ת יזכנו לזה.

'רחצה'

נטילת ידיים לסעודה

מט. לאחר אמירת ההגדה, קודם הסעודה, אנו נוטלים ידיים. והנה אף שנטלנו ידיים קודם אכילת הכרפס, כתבו הראשונים דמכיון שעבר זמן אחר הנטילה, ועסקנו בקריאת ההגדה, חיישינן שמא הסיח דעתו, וידיים עסקניות הן, ולכך יש ליטול [עיין שו"ע (סימן תע"ה ס"א) ובמשנ"ב שם].

אולם לפי"ז, במקרה שאדם לא הסיח דעתו ויודע שידיו נקיות [ומצוי הדבר, שהרי עסוקים באמירת דברים שבקדושה], לכאורה לא יטול, ואכן, כתב הביאור

הלכה (שם ד"ה יטול) בשם שיבולי הלקט, דבמקרה כזה עדיף לגעת במקום מאוס שמחייב נטילה מעיקר הדין, ויוכל לברך כדין.

הפסק בדיבור בין 'רחצה' ל'כורך'

נ. לאחר נטילת ידיים אין לדבר עד לאחר גמר אכילת הכורך, מאחר והכורך קשור לאכילת המצה, דלשיטת הלל זהו עיקר קיום המצוה, ומכיון שכך, אי אפשר להסביר לבני הבית את שיעורי האכילות, זמן האכילה, ענין ההסיבה, ואלו ברכות כל אחד מברך וכו', ולכן ראוי שקודם הנטילה, יבאר עורך הסדר את ענייני המצה, מרור וכורך, בקצרה.

'מוציא - מצה'

הרוממות שיש באכילת המצה

נא. קודם שנבוא לבאר את דיני אכילת מצה, יש להקדים, דהנה מצות מצה חביבה היא מאוד, ובזה"ז הרי זו האכילה היחידה שחיובה מה"ת [אמנם, אף בליל יו"ט ראשון דסוכות יש חיוב של אכילת כזית, אבל זהו גדר שונה של 'תשבו כעין תדורו', ואכמ"ל].

עוד יש להתבונן במצה שלפנינו, ונחשוב כמה שלבים יש בעשייתה, כמה הלכות ודינים נתקיימו בה - מאז קצירתה [לפני כשנה], טחינתה ושימורה לשם מצה, ובפרט בהכנת ואפיית המצות, וודאי ריבוי ההלכות שנתקיימו בה מקדשים את החפצא דמצה.

הנה איתא בירושלמי (הו"ד בתוס' פסחים צט:), האוכל מצה בערב הפסח, הרי הוא דומה לבעל ארוסתו בבית חמיו, ומכאן אנו מבינים מהי הדביקות העצומה בו יתברך שזוכים בעת אכילת המצה בלילה זה.

ודברי הירושלמי אינם משל בעלמא, דהנה מבואר בראשונים דכיון שיש באכילת מצה מעין נשואין, יש לברך קודם אכילתה ז' ברכות [דהרי כלה בלא ברכה אסורה לבעלה], וביארו הראשונים כל אחד לפי דרכו, מה הם הז' ברכות שמברכים בליל הסדר עד שמגיעים לאכילת המצה.

ונביא את לשונו של רעק"א: 'שצריך ליזהר שיאכל הכזית מצה ברווחה ולא בצמצום, וכמו כן במרור, כי אם יחסר מעט מזעיר, הפסיד המצוות'.

'ולדעתי [נציין שנדיר מאוד למצוא בדברי רעק"א 'ולדעתי' מרוב ענוותנותו, בדרך כלל הוא כותב 'ולענ"ד', ואילו כאן - ב' פעמים כתב 'ולדעתי', והמשכיל יתבונן בזה], שמי שיש לו מוח בקודקודו, ומאמין בתורת ה' - [רעק"א לא פונה לבן תורה או תלמיד חכם, וכן לא לירא שמים או מדקדק במצוות, אלא לאדם שהוא בר דעת ואינו שוטה, ומאמין בתורת ה' - מינימום של אדם שומר תורה ומצוות], איך לא יחוס על נפשו, ולא יהא מתיירא שמצוה גדולה כזו שאין לזכות בה עד יעבור שנה - מי יודע אם יחיה, ויהא נפסד בידו, ודי לנו בעוונותינו הרבים במצוות הרגילין, כתפילין וברכת המזון שאין אנו מדקדקין בהן, ולמה נעשה כזה במצוות אלו, רח"ל'.

וביאור דבריו, דהנה יודע הקב"ה - יוצר האדם, שקשה לאדם להתלהב ולהתחדש בקיום המצוות התדירות, אותם עושים מידי יום, כהנחת תפילין, ברכת המזון וכיו"ב, ויש התחשבות בשמים על מצוות אלו, אבל במצוות שבאות מזמן לזמן - באופן טבעי קל יותר לחוש בהם התחדשות [וכמדומה שאפשר לראות זאת אף על הילדים], וכאשר אנו עוסקים באכילת המצה שיש לאדם באופן טבעי את כל החשק לקיום המצוה כראוי, יש ליזהר יותר לעשותה בשלימות.

וממשיך רעק"א לגבי אכילת המרור שהיה מר ביותר [משום שאכלו חריין (תמכא) למרוח], ואפשר להבין שיש בזה מעט קושי, וז"ל: 'והלא בכל יום אנו מקבלים לעבוד את ה' בכל נפשנו, ומדוע נקפיד בצער מועט כזה. ואני

מבטיח באמונה, במי שיעשה מצוה בחשק ויחשוב בשמחה, בזה הרגע אני מקיים מצות הבורא - כמעט ולא ירגיש מרירות כלל'.

והיינו שאם ישכיל האדם לקיים את המצוה בשמחה, עי"ז גם הגוף יתרומם, וכמעט שלא ירגיש את המרירות [קצת הוא ירגיש, כי אם לא ירגיש כלל, הרי זה כ'בלע מרור' ולא יצא ידי חובתו].

ובסיום מכתבו כתב רעק"א לגבי ד' כוסות, על האנשים שמכוונים לשתות בדיוק כפי השיעור: 'אוי לאותה בושה, איך יבעטו במצוות בשאט נפשם בלי טענה ובלי כבידות, ולדעת, הוא קלות ומניעת היראה למאוד, וגדול עונם מנשוא', ואין צורך להוסיף על דבריו.

והנה זה ודאי שאם יש צורך להקל, וכגון לזקנים, חולים וילדים וכו', אין זה חיסרון ביראת שמים, ויש לברר את גדר ההלכה, אבל שאר כל אדם יראה לקיים את המצוות כראוי, ובלי צמצום.

שיעור 'כזית' למצוות הלילה

נב. שיעור אכילה הינו 'כזית', וענין זה נוגע להלכות ברכה אחרונה בכל השנה כולה ולעוד דינים, ואף באכילת המצה והמרור יש לאכול כזית.

ונחלקו הראשונים, מהו כזית, י"א דהוא חצי ביצה, וכן נקט השו"ע לדינא (סימן תפ"ו), ויש שנקטו דהשיעור הוא שליש ביצה, וכדברי הרמב"ם (עיין משנ"ב שם), וכן נקט החזו"א (קונטרס השיעורים).

כיצד משערים את הכזית - לפי חצי או שליש ביצה דאז, או לפי הזיתים שבכל דור ודור, וכן נקט הגר"ח מוולאז'ין, ולפי"ז השיעור קטן יותר.

וכן, יש שאומרים שנתקטנו השיעורים, עד כדי להכפיל את השיעור, והיינו דחצי ביצה משערים בביצה של ימינו, ואם השיעור הינו שליש ביצה, א"כ נמדוד בשני שליש ביצה של ימינו, ודנו גדולי האחרונים, האם יש לחשוש לענין זה.

והנה לגבי עיקר השיעור - חצי או שלישי ביצה, הכריע המשנ"ב (שם) דבמצוות שחיובן מהתורה וכאכילת מצה - יש להחמיר [ולחולה יש להקל - שלישי ביצה], ובמצוות דרבנן, עיקר ההלכה להקל ולסמוך על הפוסקים ששיעורו שלישי ביצה, אולם במרור עדיף לכתחילה ליקח כחצי ביצה, דמאחר ומברכים על המרור, לכך הוא חמור יותר, וראוי לקחת את השיעור הגדול.

לסיכום הדברים, במצה יש ליקח חצי ביצה, ובמרור ואפיקומן, אפשר להקל בדיעבד שלישי ביצה [ולענין ד' כוסות, נקט המשנ"ב דברבנן יש מקום להקל].

[לדברי המשנ"ב דכאשר מברכים ראוי להחמיר - אף לשאר החג יש לדעת את השיעורים, כיון שיברך ענט"י וברהמ"ז, וצריך לראות שיהיה כזית כראוי].

מדידת השיעורים למעשה - יש שמשערים בנפח, ודעת הספרדים שיש לשער ע"פ משקל.

השיעור בנפח - כתב הסטייפלר (שיעורין של תורה) ששיעור ביצה של ימינו הינו בין 45 ל-50 סמ"ק, ובהמשך הספר - לגבי אכילת מצה, נכתב בקצרה בשם החזו"א, 50 סמ"ק, וכך מקובל שהוא 50 סמ"ק.

השיעור במשקל - רבו השיטות בזה, יש שכתבו 27 גרם, 27.5, 29, 30, 34 גרם [והוזכרה לעיל דעת הגר"ח מוולאז'ין שיש לשער בזיתים שלנו, ויש להקל לחולים], ויש הוראה מהגרי"א לגבי אדם שלא יכול לאכול מצה מקמח רגיל, ולא היה ברור להגרי"ש האם אפשר לאכול מצות מקמח כוסמין, ולכך הורה לו לאכול את הכזית הקטן, ויש שמועה שהורה להקל אפילו 11 גרם, ויש לעשות שאלת רב.

והנה הכזית של המצה, במצת יד דקה, השיעור הגדול הינו יותר מחצי מצה, ובמצה בינונית, בערך כחצי מצה, ובמצה עבה - קצת יותר משליש מצה.

וכתב הסטייפלר (שם), על השיעור במצות מכונה, שבדרך כלל גודלם אחיד, דשני שלישי מצה הוי כזית, אבל ב'מידות ושיעורי תורה' כתב, שהשיעור

גדול יותר, ויש בזמננו שמדדו שזה כמצה שלימה [וזה נוגע אף לשאר ימות החג, שמי שאינו אוכל כזית תוך כדי אכ"פ, אינו יכול לברך ברהמ"ז].

מה שהוזכר לעיל שאפשר להקל באכילת המרור, היינו לאוכלי החזרת - חריין שחריף הוא מאוד, אבל לאוכלי החסה אין סיבה להקל, אלא א"כ מדובר בחולה או זקן שקשה עליו האכילה.

בבית הסטייפלר נתנו לנשים עבור אכילת המרור, כפית שטוחה של חריין מרוסק, וזהו שיעור קטן מאוד. ושאלנו על כך להגר"ח ק"צ"ל, כיצד לקחו שיעור כ"כ קטן, ואמר לן הגר"ח ק, שהחזו"א נקט לדינא כדעת הגר"ח מוולאז'ין שזה שלישי כף בינונית, ולכן לנשים היקל הסטייפלר לאכול לפי השיעור הקטן באכילת מרור משום שהיה חריין שהוא חריף, ומשום דהוי מצוה דרבנן.

ואף כתב הסטייפלר מכתב לאדם שסבל מאולקוס, שאסור לו לאכול חריין משום 'ונשמרתם מאוד לנפשותיכם', וכתב לו ליקח שיעור קטן מהחסה, ושישתדל לבדוק שהיא מרה.

[וענין זה נוגע אף לימות השנה, שאנשים אוכלים מעט וחושבים שזה פחות מהשיעור ואינם מברכים ברכה אחרונה, ויש לחוש שאולי משערים לפי הזיתים שבזמננו, וכידוע שהסטייפלר אמר בשם החזו"א שביסקויט אחד או שנים ה"ז כזית, ומרן הגר"ח ק אמר לן דג' ענבים הוו שיעור ברכה אחרונה, ויש לזהר לא להיכנס לספיקות, ולכן יש לאכול פחות מכזית שבזמננו, או כשיעור ברכה הראוי לכל הדעות, ולברך ברכה אחרונה.]

ועצה טובה קמ"ל, להכין את כל השיעורים מערב החג, לְסִדֵּר ולשקול את הכזיתים כראוי, ולהניחם בשקיות ניילון וכיו"ב במקום המשתמר, ואפשר להכין לאפיקומן ולכורך שיעור קטן יותר, ועי"ז יוכלו להניח בליל הסדר לפני כאו"א מבני הבית את השיעורים ברוגע ובשלווה.

ובעינינו ראינו, שאם עורך הסדר לא אומר מראש הוראות ברורות לבני הבית, ותוך כדי שאוכל את המצה, רומזים לו שאלות, וכדי לענות להם -

פעמים שוכח ומתרומם מההסיבה ללא שימת לב, ובולע ללא הסיבה, ואז צריך לחזור ולאכול כזית שלם בהסיבה.

וכדי לקיים את המצוה הנפלאה הזו כראוי - החכם עיניו בראשו לבאר הכל לבני הבית קודם הנטילה, כדי שבזמן האכילה יתרכז בקיום המצוה, וזה נוגע לכל המסובין, שלא יביטו על שאר הסועדים, כי עי"ז האדם מתעכב ומתמהמה באכילתו, כידוע.

כמו כן, לפעמים רואים אנשים או בחורים שמקיימים את המצוה וראשם נמצא בשעון, ובאמת אין זה נצרך לאנשים צעירים שבדרך כלל מספיקים, אלא יש להתרכז בקיום המצוה.

כבר נתבאר לעיל (אות כ"ב) ענין ה'כדי אכילת פרס', אבל לכתחילה יש לאכול כל הכזית כאחד, וכמבואר בשו"ע (סימן תע"ה ס"א), וכתב המשנ"ב (שם) דיש ללעוס הכל ולבלוע הכל כאחד, והמציאות היא שקשה הענין, ועכ"פ ראוי לעשות כדברי הגרשז"א (הליכו"ש) דיש לאכול 'ברציפות', וזה גם נקרא אכילה אחת.

שיעור זמן האכילה - לכתחילה 2 דקות [כך הובא בשם החת"ס, והורה החזו"א (שיעורין של תורה - שיעורי המצוות אות ל') דיש לחוש לדבריו לכתחילה], ולעיכובא עד 4 דקות, ולחולים מקילים יותר מזה, ולא יותר מ- 9 דקות, וכענין שמחמירים ביוהכ"פ (ונתבאר לעיל).

מדידת שיעור אכילת פ' - עיקר ההלכה דאי"ז מההכנסה לפה או הלעיסה, אלא מהבליעה עצמה, ורק משעה שהתחיל לבלוע אפילו פירור אחד, נחשב שהתחיל את האכילה.

הקנאת המצות

נג. יש מהאחרונים [אמרי בינה (הלכות פסח, סו"ס כ"ד), מנחת ברוך, קרן אורה (ניזר כד.)] שהעירו, דמאחר ויש דין 'לכם' במצה, א"כ צריך כל אחד לקנות את המצות

מבעה"ב, ויש הסוברים שמספיק שיש 'היתר אכילה' ואין צריך שיהיה ממש קנוי לו. והמדקדקים נזהרים להקנות את המצות.

ואכן, הגרשז"א הקנה לבני הבית, אבל לא לאשתו, משום דנקט דמאחר וחייב במזונותיה, אינו צריך להקנות לה, ויעויין בקרן אורה שכתב סברא 12 [אולם יש להעיר, שיתכן ומה שמקנה לאשתו מועיל רק לענין דאי"ז גזל, אבל מ"מ היא צריכה לזכות כדי לקיים את המצוה כראוי, וצ"ל דיש אומדנא שמקנים כדין, או שעכ"פ מספיק ההיתר אכילה, ועיין].

הנחת המצות על השולחן בעת ההגדה

נד. הנה חז"ל דרשו את הפסוק 'לחם עוני' דדרכו של עני בפרוסה, ולכן עורך הסדר נוטל את חצי המצה שהשאיר ב'יחץ'. והנה כל אחד מהמסובין חייב לאכול מצה - לחם עוני, ולכן המצה שיוצא בה יד"ח צריכה להיות פרוסה ושבורה.

ויש שהעירו, שהרי אמרו חז"ל (פסחים לו.) 'לחם עוני' - שעונין עליו דברים הרבה, וכל סיפור ההגדה הינו על המצה, ולכן מתחילת 'מגיד' מגלים את המצות, ואם רק כאשר מגיעים לאכילת המצה, מביאים את המצות לשולחן, הרי אותם כזיתים לא היו על השולחן בעת ההגדה, וא"כ אין זה לחם שנאמרה עליו ההגדה, ושמענו דהגרי"ז הקפיד בזה.

ויש המשתדלים מטעם זה להקפיד שכל המצות יהיו על השולחן בעת ההגדה, ואז 'עונין דברים הרבה' על כל המצות. והרבה מקילין בזה, וס"ל דהמכוון שיהיה הסיפור על מצה, אבל לאו דוקא על הכזית מצה שיוצאין בה יד"ח.

אמנם, כתב המהרי"ל (הו"ד במשנ"ב, סימן תע"ג ס"ק ס"ו) דאין לתת על השולחן יותר מג' מצות, עד שעת הסעודה. אלא דיעויין בדברי הרמ"א (סימן תע"ה ס"ז), שנוהגים לעשות ג' מצות מכמות של 'עישרון' - זכר ללחמי תודה, וזוהי כמות גדולה, ויתכן שלרוב גודלם של המצות, אכן הן הספיקו לכזית

עבור כל בני הבית, ולפי"ז, בזמננו שהמצות דקות מאוד, יתכן שיש עדיפות להניח את כל המצות, וכל אחד יעשה כמנהג אבותיו.

המצות שעליהן מברכין את הברכות

נה. לפני עורך הסדר מונחות ג' מצות - ב' מצות שלימות וביניהן המצה השבורה, והנה כל אחד צריך לאכול כזית מצה, אבל יש דין נוסף של 'לחם משנה' כבכל שבת ויו"ט, ודנו הגאונים והראשונים בענין זה, וכדלהלן.

דעת הרי"ף (פסחים כה: מדפה"ר) והרמב"ם (חמץ ומצה, פ"ח ה"ו), דבלילה זה יש חשיבות לפרוסה, וא"כ הרי היא כשלימה לענין לחם משנה, אולם דעת הרא"ש ועוד ראשונים, וכן נפסק להלכה (שו"ע סימן תע"ג ס"ד), דיש ליקח ב' מצות שלימות.

מחלוקת נוספת היתה בראשונים (עיין רש"י ותוספות בפסחים קטז), על מה מברכים את ברכת 'המוציא' ו'על אכילת מצה', על ה'פרוסה' או על ה'שלימה', יש שנקטו ד'המוציא' מברכים על השלימה, ו'על אכילת מצה' על הפרוסה, ויש שאמרו בהיפוך, 'על אכילת מצה' יברך על השלימה משום חשיבותה, ו'המוציא' על הפרוסה, ויש שנקטו דב' הברכות מברכים על הפרוסה.

הנה כאשר ניגשים לקיים המצוה [ויש לומר זאת לבני הבית קודם נט"י, וכמשנ"ת לעיל], יש לשים לב דאף שכל אחד אוכל מהמצה הפרוסה המונחת לפניו, יוצאים ידי חובת לחם משנה מבעל הבית, ולכן בעה"ב יכוון להוציאם, ויחזיק בתחילה את כל הג' מצות, ויברך המוציא, ולאחמ"כ ישמוט מידי את המצה התחתונה, ויחזיק את השלימה העליונה ואת הפרוסה, ויברך על אכילת מצה.

בנוגע לברכת על אכילת מצה יש ב' אפשרויות, או שבעה"ב יוציא ידי חובה את כולם אף בברכת המצה [מדין 'שומע כעונה'], או שעל המצה יברך כל אחד לעצמו.

ולכאורה היה צד לומר שמיד לאחר הברכות - יאכל כל אחד מהמצה המונחת לפניו, אלא שיש דין לטעום מהלח"מ.

יתירה מזו, הדין הוא להקדים את הטעימה מהפת שבירכו עליה 'המוציא', וכיון שהמצות השלימות נמצאות אצל בעה"ב, אם יברך וירצה לחלק מיד, יתעכב הוא מאכילת המצה, ולא יהיה זה 'עובר לעשייתן', ולכך הובא דהיה החת"ס (מנהגי החת"ס) מחלק בתחילה לאחר ברכת המוציא, ואז היה מברך על אכילת המצה.

אולם העירו בזה, דלכאורה יש המתנת זמן שאינה קשורה לאכילתו של בעה"ב, כי מחלק לאחרים וצ"ת. ואכן, כתב הגרמ"פ (בפירושו על הגדש"פ), וכן הובא בשם הגריש"א (שבו"י), שראוי לשים מצות שלימות לפני כמה מן המסובין, וכך יוכלו לחלק מיד מן השלימות.

והנה, אם אוכלים על השולחן רק ב' אנשים, אפשר לבצע זאת בצורה קלה, אבל באופן רגיל, כאשר רבים בני הבית, או שיש ריבוי של אורחים, אפשר להעמיד את אחד מהילדים הקטנים, שיהיה ממונה לחלק את הלחם משנה בין כל בני הבית, ויעבור בזריזות ויחלק לכולם טעימה מהלח"מ, וכ"ז לא יפריע לכאול"א לאכול את הכזית שלפניו.

והנה דין טעימה מלח"מ אינו מעכב, אלא זהו קיום הדין כראוי, וודאי אין להתעכב מחמת כך בשיעור זמן אכילת המצה וכדו'.

ויש להעיר בזה, דהנה ידועים דברי השו"ע (סימן תע"ה ס"א) המחודשים, שהרי עורך הסדר מברך ב' ברכות, 'ויאכלם בהסיבה - כזית מכל אחד'. וטעמו, דהנה נחלקו הראשונים על מה חלה כל ברכה וכמשנ"ת, וכתב הפר"ח לבאר בדברי השו"ע (הו"ד במשנ"ב, סק"ט), דמאחר ואנו רוצים לצאת יד"ח לפי כל השיטות, לכן יקח עורך הסדר ב' כזיתים - כזית מהמצה וכזית מהלח"מ, ויאכלם כאחד.

ויעויין בביאור הלכה (ד"ה כזית) שהקשה, דבגמרא לא הוזכר יותר מכזית אחד, ואמר לן הגר"ק בשם החזו"א, דאכן צדק הביאור הלכה בקושייתו, אולם כך כתב השו"ע.

ואפשר ליישב קושייתו, דאמנם סגי מעיקר הדין לאכול כזית אחד, אך מאחר ואנו מסופקים מהיכן לקחת את הכזית, לכן אנו נוטלים ב' כזיתים, אבל מדין ספק, ולא שיש דין ליקח ב' כזיתים.

ואכתי צ"ע, כיון דלאחר שבולע כזית מצה, כבר קיים את המצוה, וא"כ מדוע יאכל כזית נוסף. וצ"ל שזה מעין תנאי, דאם ההלכה היא שיש לאכול מן השלימה, רוצה לצאת יד"ח בשלימה, ואם מהפרוסה, רוצה לצאת יד"ח באכילת הפרוסה.

ולפי"ז י"ל שיש ענין לאכול ב' כזיתים גדולים, מאחר ועל כל מצה יש ספק, דאולי רק על ידה מקיימים את המצוה בשלימות, אבל הורו פוסקי זמנינו דאין צריך ליקח ב' כזיתים גדולים, אלא כזית אחד גדול, לצאת את השיטות של 'נתקטנו השיעורים', וכאשר לוקחים ב' כזיתים קטנים, שניהם יחד יצטרפו לכזית גדול, אמנם מסברא צ"ע, כנ"ל.

והנה לבני הבית מספיק כזית אחד גדול, כי להם אין את הספק על מה חלה הברכה [ורק צריכים לטעום מעט מהלח"מ, לבד מהכזית]. ואותם בתים שנותנים לפני כל אחד מהזוגות הנשואים או לבניהם הגדולים, ג' מצות [וכמו שכתבו הגרמ"פ והגריש"א דראוי לעשות כן], הרי הם בכלל ספק זה, ויצטרכו לאכול ב' כזיתים כאחד, וכמשנ"ת בביאור דברי השו"ע.

גיל חינוך לאכילת מצה

נו. גיל חינוך לאכילת מצה - מבואר ברמב"ם (חמץ ומצה, פ"ז ה"י) ד'קטן שיכול לאכול פת' מחנכים אותו במצוה, ומאכילים אותו כזית מצה.

וּכְתַבּוּ הָאֲחֵרוֹנִים [עֵינַי שׁוֹת חֲקָרִי לֵב (סו"ס ס"ט), הו"ד בְּחוּט שְׁנֵי (פ"ז אוֹת י"ג) וְעוֹד] לְדִיִּיק מְדַבְּרִיו, שְׁזֵה אֶפִּילוֹ אִם אֵינוּ מִבִּין אֶת מִשְׁמַעוֹת הַמְצוּהָ, וְאֵין זֶה כְּשֶׁאֵר מְצוּוֹת דְּצִרִיךְ לְהִבִּין עֵנִינָהּ שֶׁל הַמְצוּהָ, וְכִמוֹ שֶׁמְצִינּוֹ לְעֵנִין קִידוּשׁ וְהַבְדְּלָה וְכדו'.

וְהִקְשׁוּ בְּזֵה, דִּיתִכֵּן וְאֵינוּ יֹכֹל לְאֹכֹל תוֹךְ כְּדִי אֲכִי"פ. אֹלַם אִי"ז קוֹשִׁיָה כִּי בְּרֹב הַמְקָרִים שִׁיךְ לְתֵת לוֹ אֶת הַשִּׁיעוֹר הַקָּטָן שֶׁל כְּזִית, וְיֹכֵל לְאוֹכְלוֹ. כְּמוֹ כֵּן, נִיתֵן לְפוֹרֵר אֶת הַמְצָה.

אֲכִילַת מְצָה לְזִקְנִים וְכִי"ב

נז. יֵשׁ אֲנָשִׁים שֶׁקָּשָׁה עֲלֵיהֶם לְעִיסַת הַמְצָה כְּרֹאֵי - בְּשִׁיעוֹר כְּדִי אֲכִי"פ, וְאִם לֹא יִלְעֶסוּ כְּרֹאֵי תִקְשָׁה עֲלֵיהֶם הַבְּלִיעָה, לִכֵּן בְּמִקוֹם הַצּוֹרֵךְ, נִיתֵן לְפוֹרֵר אֶת הַמְצָה לְפִירוֹרִים דְּקִים.

וּמִלְשׁוֹנוֹ שֶׁל הַבִּיאוֹר הַלְכָה (סִימָן תִּס"א ס"ד ד"ה יוֹצֵא) נִרְאָה, דְּאֶפְשֵׁר לְפוֹרֵר הַמְצָה אֶפִּילוֹ כְּקִמַּח, אֹלַם לֹא אָמַר זֹאת הַבַּה"ל לְכַתְּחִילָה, מִשּׁוּם דִּישׁ לְאֹכֹל הַמְצָה כְּדֶרֶךְ בְּנ"א, בְּחַתִּיכוֹת גְּדוּלוֹת רְגִילוֹת, וְלֹא מְפוֹרֵר כְּקִמַּח. וְעֵינַי שׁוֹת בְּנִין צִיּוֹן (סִימָן כ"ט) שֶׁכָּתַב דְּשָׂרֵי לְעִשׂוֹת כֵּן לְכַתְּחִילָה.

וּבִשְׁעַת הַצּוֹרֵךְ, יוֹצֵא אָדָם (שׁו"ע סִימָן תִּס"א ס"ד, מִשְׁנ"ב ס"ק י"ח) אֶף בְּמְצָה שְׁרוּיָה בְּמִים - לְאוֹכְלֵי מְצָה שְׁרוּיָה. וְאֵלוֹ שְׂאִינִם אוֹכְלִים מְצָה שְׁרוּיָה, יֹכֹלִים לְאֹכֹל וְתוֹךְ כְּדִי הָאֲכִילָה - לְלִגּוֹם מִים [וְרִק מִים - לְלֵא טַעַם, כְּדִי לֹא לְבַטֵּל אֶת טַעַם הַמְצָה], אֲבָל לֹא מִים חֲמִים שֶׁהִיד סוֹלַדַת בֵּהֶם, וְאֶף בְּכִלֵּי שְׁנֵי רֹאֵי לְהַחֲמִיר.

'מְרוֹר'

הִירֵק שְׁנוֹטְלִים לְמְרוֹר'

נח. הוֹבֵאוּ בְּגִמְרָא (פְּסָחִים לט.) חֲמִישָׁה סוּגֵי יִרְקוֹת שִׁיּוֹצְאִים בְּאֲכִילַתֵּם יָדֵי חוֹבֵת מְרוֹר: חֲזֵרַת, תִּמְכָּא, חֲרַחְבִּינָא, עוֹלְשֵׁין, מְרוֹר.

הראשון שבהם - חזרת, היינו חסה, וכבר נמצא בב"י בשם הסמ"ק שרמזו בזה, 'חסא' - חס רחמנא עלן, שריחם הקב"ה עלינו וגאלנו, ועתיד הוא לגאול אותנו בקרוב.

ואף שאין בה מרירות, הביא הב"י את דברי הירושלמי (פסחים, פ"ב ה"ה), דתחילתה מתוק וסופה מר, ואף זה כדי לרמז על עבודת הפרך שהתחילה במתיקות ובפה רך, וסופה היה מר.

ונחלקו האחרונים לגבי חסה שאינה מרה, דעת החכם צבי והשו"ע הרב (סימן תע"ג ס"ל) דאפשר לאוכלה ולקיים מצות מרור, אבל החזו"א (או"ח, סימן קכ"ד א') כתב שרק אם אוכלים את החסה כאשר היא מרירה, יוצאים יד"ח, והיינו 'סופה מר', ומשום שמבואר בגמרא (פסחים קטו:) שבלע מרור לא יצא, כיון שלא הרגיש את טעם המרור, ואם ניתן ליטול חסה שאינה מרה, מה חסר ב'בלע מרור', הלא בלא"ה אינו מרגיש טעם המרור.

אכן, כיום מגדלים את החסה ב'מצע מנותק' כדי שלא יהיו בה תולעים, ומעוד סיבות, ולא מצליחים לגדל אותה שתהיה מרה [ובשנים עברו, היה בשוק חסה ערבית שהיתה קצת מרה, אולם היה טורח גדול בניקוייה מתולעים, וזה היה מהעבודות הקשות של ערב הפסח, לנקות את החסה מתולעים, אבל היום - ודאי שחובה לחזר אחר הזן הנקי ללא חשש תולעים, כי חשש עבירה שיש בה חמישה לאוין הינו יותר חמור ממצוה דרבנן]. ויש שלוקחים את הקלחים של החסה, שטעמם תפל יותר.

ובאירופה נהוג שלוקחים למרור 'עולשין' [מה שנקרא בשוק 'עולש'], והוא אכן קצת מר. והרבה נהגו לקחת 'חריין' המכונה כיום 'חזרת' והוא ה'תמכא' שהוזכר במשנה [וכמו שלקחו תמיד בפולין וברוסיה], ואף דאינו מר אלא רק חריף, ה"ז חשוב כמו מרירות, וכך היה מקובל שאוכלים את זה.

והנה, אם מפיגים את טעמו קצת, וכגון שפותחים את הקופסא זמן רב קודם לכן, לעיתים, אין בו שום חריפות, ויל"ע אם יוצאים יד"ח בזה.

אולם, יש אנשים שכאשר אוכלים דבר חריף מאוד, עלולים לבוא לידי סכנה או חנק ח"ו, והעצה לזה, שיקח כוס מים חמים לידו, ואם חושש תוך כדי האכילה שעלול לבוא לידי סכנה, ישתה מיד, והמים החמים יפיגו מיד את החריפות לחלוטין.

והזכרנו לעיל מדברי רעק"א, שאף אם זה קצת קשה, אם ישכיל האדם לעשות את המצוה בחשק, כמעט ולא ירגיש את המרירות.

והנה, רבים היה מנהגם לאכול חריין, בעיקר מבני אשכנז, ורבים נהגו אבותיהם לאכול חסה, ובעיקר קהילות הספרדים, אבל יש היום רבים שעברו לאכול חסה מטעמי נוחות, ולא מטעם הידור בקיום המצוה, ואין זה ראוי, כי הרי יש שיטות שלא יוצאים יד"ח בחסה שאינה מרירה, אלא כל אחד יעשה כמנהג אבותיו.

ויש שלוקחים חסה, ונותנים עליה מעט חריין, אבל אם החריין זה העיקר, א"כ יצטרך כזית גם ממנו, אלא שעדיין יש בזה ענין, וכדלהלן.

הנה איתא בראשונים לדייק את הפסוק (במדבר ט' י"א) 'על מצות ומרורים יאכלהו', דעל המרור לא נאמרה 'אכילה', אלא שצריך 'לאכול' את הפסח על מצות ומרורים, וכתב הרא"ש (פסחים, ע"פ סימן כ"ה) שאכן מצד עיקר המצוה דמרור אין צריך כזית, אולם מאחר ובברכה אומרים 'על אכילת מרור', א"כ צריך אכילת כזית.

ופשטות דברי הרא"ש, נראה לבאר דהוי סימן, דמזה שתיקנו לנו חז"ל בנוסח הברכה לשון של 'אכילה', רואים שתיקנו אכילת כזית.

אולם היו שביארו את דבריו, דאי"ז סימן לעצם המצוה, אלא רק בגלל הלשון שאומרים בברכה 'אכילה', לכן יש לאכול כזית, ויוצא איפוא, שהמרור עצמו יכול להיות אף פחות מכזית [וטעם המרור - לא מבטל אחד את השני], ולשיטה זו יועיל מה שיוסיפו את החזרת מעל החסה.

מבואר בשו"ע (סימן תע"ה ס"א) שיטבול את המרור בחרוסת, ולא ישקענו יותר מדאי, כדי שלא יבטל את טעם המרירות, אלא ינער את החרוסת מעליו.

ואלו שנוהגים לאכול חריין, לעיתים מתקשים בהטבלה זו, ואמר לן הגר"ח קשיק קצת חרוסת בכפית ויניח מעל החריין, ומצינו לשון טיבול אף על הנחה מעל הדבר, והביא סימוכין לדבריו מהירושלמי.

'כורך'

קיום מצות 'כורך'

נט. יש לקחת כזית מצה וכזית מרור, ומשום שלדעת הלל, כך הוא עיקר קיום מצוותן [וכמו שהוזכר לעיל - ראוי להכין גם את זה קודם עריכת הסדר, ולכך יש להכין כזיתים של מצות ושל מרור לכל אכילות הלילה, ואף לאפיקומן].

לאחר בציעת המצה השלימה העליונה, ואכילת חצי הפרוסה בכזית הראשון, נשארה המצה השלימה התחתונה, שאותה נוטלים לכורך.

ולגבי טבילה בחרוסת מחמת המרור שבכורך, דעת השו"ע (סימן תע"ה ס"א) שטובלים, ויש שאינם טובלים [והנזהרים מאכילת מצה שרויה, נזהרים יותר בזה, משום שמערבים יין בתוך החרוסת].

ויעויין בשו"ע (שם) דיש לומר 'זכר למקדש כהלל' וכו', והבה"ל (ד"ה ואומר) כתב להעיר, דאולי אין להפסיק בדיבור, דהרי לשיטת הלל הרי זה כדי לצאת ידי חובת המצוות, ומדוע יפסיק.

וכתב הבה"ל לדון, דיתכן שכתב זאת השו"ע בשיטפא דלישנא, אבל אכן יאמר זאת לאחמ"כ, אלא שהעתיקו הרבה פוסקים (עייני דרכי משה, מהרש"ל, לבוש, פמ"ג) דיש לומר קודם האכילה. וכן נתפשט המנהג לומר זאת קודם האכילה, אולם יש שהקפידו לאור דברי הבה"ל, לומר רק לאחר האכילה.

את עצם הערתו של הבה"ל יש ליישב, שמאחר וזה דיבור בענייני המצוה, דהרי מטרת אמירת 'זכר למקדש כהלל' הינה כדי לבאר את מה שעושים, לכך אין בזה משום הפסק.

יש לאכול את הכורך בהסיבה כמבואר בשו"ע (שם), ואם שכח ולא היסב, אינו חוזר, כי דנו הראשונים האם יש לאוכלו בהסיבה, מאחר ואת המרור לבדו אוכלים בלא הסיבה, ומשום שהוא זכר למרירות, והנידון בזה הוא, האם לחייב בהסיבה משום המצה או לפטור בגלל המרור.

ופסק השו"ע דלכתחילה יש להסב, ובדיעבד אם שכח ולא היסב, אינו צריך לחזור ולאכול [ובפרט בזמננו, שניתן לצרף את שיטת הראב"ה שלא נוהג דין הסיבה].

'צפון' - אכילת האפיקומן

שיעור אכילת אפיקומן וההסיבה בו

ס. יש לאכול כזית מצה לאפיקומן, ולכתחילה יש לאכול ב' כזיתים לאפיקומן, הראשון כנגד קרבן פסח, וכזית נוסף עבור המצה שהיתה נאכלת עם הקרבן פסח.

והנה שיטת רש"י ורשב"ם [הו"ד בשעה"צ (סימן תע"ז אות ד')] דבכך יוצאים ידי חובת אכילת מצה, ולכן, בברכה של אכילת המצה יכוון לפטור אף את האפיקומן.

יש לאכול האפיקומן בהסיבה. ואם שכח ולא היסב, יש סתירה במשנ"ב, והובא לעיל (אות כ"ח) ביאורם של הגר"מ פיינשטיין והגרשז"א בדברי המשנ"ב, דאם נזכר קודם ברהמ"ז, יש לחזור ולאוכלו בהסיבה.

שיעורו קל יותר משום שחיובו רק מדרבנן. ויש לזהר שלא לאוכלו אכילה גסה, ולכן החכם עיניו בראשו, לא לאכול יותר מדאי ב'שולחן עורך'.

זמן אכילתו - עד חצות

סא. נחלקו התנאים לגבי זמן אכילת הפסח - ודין האפיקומן כמותו, דעת רבי עקיבא שניתן לאוכלו כל הלילה, אבל רבי אלעזר בן עזריה סבור שיש לאוכלו עד חצות.

והיו ראשונים שפסקו כר"ע [רמב"ם (חמץ ומצה, פ"ח ה"ט), העיטור, אור זרוע], אבל השו"ע (סימן תע"ז ס"א) פסק כראב"ע דיש ליהזר לאוכלו עד חצות.

ויש לדעת את דברי הגר"א, דאף לשיטת ר"ע שזמנו כל הלילה היינו רק מדאו', אבל מדרבנן יש להקפיד לאכול עד חצות, וכמו לענין ק"ש שעשו חכמים סייג לקיום המצוה בזמנה, וא"כ לכו"ע יש ליהזר לאכול האפיקומן קודם חצות.

והנה, אף אם עבר חצות, ודאי שצריך לאכול, אבל אם לא אכל מצה כלל עד חצות, יאכל כזית, אבל מפאת הספק, לא יברך את ברכת המצה.

ויש שאמרו (אבני נזר, או"ח סימן שפ"א) שאם מגיע זמן חצות ורואה שלא יספיק לאכול, יעשה תנאי.

ונבאר הדברים, דהנה אסור לאכול אחר האפיקומן - 'אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן', ודין זה הוא מהלכות הלילה, ואף הוא אמור להסתיים בסוף זמן אכילת הפסח, והיינו שלדעת ראב"ע - אחר חצות ניתן לאכול מה שירצה.

ולדעת ר"ע, ניתן לאכול גם אחר חצות את האפיקומן, והאכילה האחרונה תהא האפיקומן, ואמר האבנ"ז לפי"ז, דאם רואה שאינו מספיק את שעת חצות, יעשה תנאי שאם הלכה כראב"ע מכוון הוא לקיים את האפיקומן כעת - קודם חצות, ויאכל בהסיבה כדין, ויחכה עד לאחר חצות וימשיך סעודתו, ואם ההלכה כרבי עקיבא שאפשר לאכול כל הלילה, אינו רוצה לצאת בזה ידי חובת האפיקומן, ויאכל אח"כ עוד כזית.

אולם הרבה דנו על דבריו, ע"פ דברי הגר"א הנ"ל דאף לשיטת ר"ע, מדרבנן יש לאוכלו קודם חצות.

עוד העירו, דיתכן שדין זה שאין לאכול אחר האפיקומן אינו מסתיים בחצות, דהרי עניינו כדי שישאר טעם מצה בפיו.

ויש מעשה שמסופר על הגר"א, שפעם אחת האריך בסיפור יצי"מ, וכאשר ראה שהזמן סמוך לחצות, ביקש לפנות את האוכל מהשולחן, ולקחו כזית לאפיקומן, וסיימו את הסעודה, בלי לאכול את סעודת היום, הרי דלא ס"ל כהאבני נזר הנ"ל.

והנה יש ליתן אל ליבו, שאף שרוצים מאוד להאריך בסיפור יציאת מצרים, צריך לחשב מראש את הזמן עבור קיום מצוות האכילה שיש לנו בלילה זה, שיהיו במתינות כראוי.

'ברך' - ברכת המזון

דין השוכח יעלה ויבוא בברהמ"ז

סב. כוס שלישית - עליה אומרים את ברכת המזון, וכל אחד מברך על הכוס שלפניו, ולכן ראוי להחזיק את הכוס בידו במשך כל ברכת המזון.

והנה אם שכח לומר יעלה ויבוא, מבואר בפוסקים שיש לחזור ולברך עם הזכרת החג, ויש לעיין באופן ששתה הכוס ונזכר ששכח יעלה ויבוא, האם כאשר מברך שנית, צריך לקחת שוב כוס בידו ולברך, ולשתות.

ושורש הספק הוא, דיתכן דמאחר ובירך אין זה נחשב כמאן דליתא, אלא שחיסר הזכרה ולכן צריך לחזור, אבל את הכוס הוא שתה כדין.

והובא בשם הגרש"ז א (הליכו"ש) דיחזור ויברך על כוס אחר, ואין לחשוש שזה כמוסיף על הכוסות, דהרי הברכה לא היתה כדין, וא"כ לא אמר על הכוס את מה שחייבו חכמים, ודימה זאת למי ששכח לאכול אפיקומן עד לאחר שבירך ברהמ"ז, דנוטל ידיו ואוכל, ולאחר מכן מברך על הכוס (רמ"א סימן תע"ז ס"ב), ואין חוששים להוספה על הכוסות, דהרי שתה הכוס שלא כדין.

ויש להעיר, דהנה נחלקו האחרונים (ב"י ופר"ח) בגוונא דשתה את הכוסות, ולא אמר את מה שתיקנו לומר על הכוס, האם יצא ידי חובתו, ושורש הנידון הוא, האם יצא יד"ח רק אם אמר את מה שתיקנו לומר על הכוס, או שעצם שתיית הד' כוסות זה קיום המצוה. ויעויין בבה"ל שהביא פלוגתתם, ולא הכריע להלכה.

והנה, לשיטת הב"י דאי"ז לעיכובא, א"כ אין הכוס ששתה מיותרת, ואם ישתה כוס נוספת, יתכן דהוי כ'מוסיף', אולם אמר הגרשז"א דיש לחלק, ולא ביאר מהו החילוק. וכן יעויין בדברי הרמ"א בענין האפיקומן, ואפש"ל כמה סברות בזה, ואכמ"ל.

ויש בזה נידון נוסף, דאם יצא יד"ח [וכדברי הב"י], אזי כאשר ישתה כוס נוספת, כיצד יברך שוב בפה"ג, הרי מה שחוזר ומברך זה רק בגלל הקיום מצוה שבכל כוס וכוס. ולכן יש ליזהר לזכור לומר יעלה ויבוא. ואם שכה, צ"ע למעשה.

יעויין בדברי רעק"א (שו"ת סימן א') שכתב, דאשה לא תחזור לומר יעלה ויבוא בברהמ"ז דיו"ט, ומטעם דהוי מ"ע שהזמן גרמא, ולא דמי לשבת שחוזרת. אבל בליל הסדר, מאחר ואכילת המצה היא לעיכובא אף בנשים, א"כ מחוייבת היא גם בהזכרה.

ויש בזה חידוש, שהרי ההזכרה ביעלה ויבוא היא מחמת ה'יום טוב', ולא מחמת ה'מצה', אבל למד רעק"א דכיון שעל אכילה זו יש ברהמ"ז, אזי אף בהזכרת היו"ט נשים חייבות [ויש מקור לזה מדברי תוס' בסוכה (כו. ד"ה א')].

'הלל'

מזיגת כוס רביעי

סג. קודם אמירת ההלל מוזגים כוס רביעית, ואומרים 'שפוך חמתך', וכתב הרמ"א (סימן ת"פ ס"א) שפותחים את הדלת 'כדי לזכור שהוא ליל שימורים, ובזכות אמונה זו יבוא משיח וישפוך חמתו על העכו"ם, וכן נוהגין'.

וכן מוזגים כוס נוספת לאלהיה הנביא, לרמז שאנו מאמינים בגאולה העתידה ומצפים לה, ושיבוא אליהו הנביא לבשרנו.

אף הוזכר מנהג לעמוד כאשר קמים לפתוח את הדלת - לכבודו של אליהו הנביא, ובערוך השולחן (סימן ת"פ ס"א) הביא מנהג לומר 'ברוך הבא'.

ומבואר שכל המנהגים הללו היו כדי להשרישנו ולחזקנו באמונת איתן בבוא הגאולה - 'בניסן נגאלו, ובניסן עתידין ליגאל', וחיזוקים אלו נעשו במעשים כמו מזיגת הכוס ועמידה לכבודו. כמו כן, מסופר שהנוב"י היה יוצא ללוות את אליהו, מתוך האמונה שהגיע, ויורד את כל המדרגות לכבודו.

ויש לחזק את האמונה בביאת המשיח, וכמבואר במשנ"ב (שם סק"י) שנזכר שכשם שהקב"ה גאל אותנו ממצרים, כך הוא יגאלנו בקרוב, וישלח את אליהו לבשר על הגאולה.

'ציפית לישועה' - זו אחת מהשש שאלות הראשונות שיישאל אדם בבי"ד של מעלה.

מקור המצוה - כתב הסמ"ק (מצוה א'), על המצוה 'אנכי ה' אלוקיך', שזה כלול בתוך מצוה זו, 'כשם שאני רוצה שתאמינו בי שהוצאתי אתכם, כך אני רוצה שתאמינו בי שאני ה' אלוקיכם, ואני עתיד לקבץ אתכם ולהושיעכם, וכן יושיענו ברחמי שנית'.

והיינו שב'אנכי ה' אלוקיך' כתוב, דהנה הקב"ה קרא אותנו עם ה', ולא שייד בו שינוי - היה הווה ויהיה, והמציאות של 'אלוקיך' שנאמר על עם ישראל ודאי יתקיים, אנו מובטחים בנצחיות של עם ישראל, ודבר ה' עומד לעד.

ובכל יום אנו מתפללים 'כי לישועתך קוינו כל היום', ובליילה זה נהגו לעשות מעשים מיוחדים כדי שנזכור את זה, ותיקנו לחזק את האמונה גם בביאת אליהו הנביא, והטעם כמ"ש המהר"ל (הגדש"פ) 'כדי שלא ניפול ברשת של משיחי השקר', דלביאת המשיח האמיתי תוקדם ביאת אליהו לבשרנו.

ומנהג המהר"ל לומר בנוסח ההגדה, 'הרחמן הוא ישלח לנו במהרה את אליהו הנביא זכור לטוב, ויבשר לנו בשורות טובות ישועות ונחמות', ואת הפסוק אותו אנו קוראים בהפטרות שבת הגדול (מלאכי ג' כ"ג): הנה אנכי שולח לכם את אליהו הנביא וכו'. וכל זה היה כדי להשריש את ביאת המשיח, ואת הבשורה שתקדם לזה ע"י אליהו הנביא.

הלכות הקשורות לאמירת ההלל בלילה זה

סד. ראוי להחזיק את הכוס בכל אמירת ההלל, וכן יש לומר את ההלל בשמחה גדולה, וברוב דיצה וחדוה.

ההלל בלילה זה שאת תחילתו אומרים בסוף המגיד, וחלקו השני בסוף סדר הלילה, יש להתבונן בהלכותיו, ובשונה מכל הלל שבשנה: א' יש לאומר דוקא בלילה, ובכל יו"ט אומרים רק ביום (מגילה כ:), ועיין בדברי החת"ס שעמד בזה (שו"ת סימן נ"א, סימן קצ"ה). ב' הלל זה נאמר בישיבה, ובכל יו"ט יש דין עמידה [והסמיכו ע"ז הראשונים את הפסוק בתהלים (קל"ה ב'): 'הללו עבדי ה', שעומדים בבית ה']. ג' הלל זה אינו נאמר ברציפות, ומפסיקים באמצעו בכל אכילות הלילה. ד' אף נשים חייבות בו, ובשונה מכל יו"ט שנשים פטורות, משום דהוי מ"ע שהז"ג.

ומקובל לבאר, ע"פ דברי הראשונים, שאי"ז קריאת הלל ככל יו"ט, אלא אמירת שירה לקב"ה, ויש ענין גדול בלילה זה, שכל אדם יראה את עצמו כאילו יצא ממצרים, והוא שר לה' את שירת ההלל, ולכך נשתנו הלכותיו.

אמירת הלל בתפילת מעריב - נחלקו הפוסקים, דעת השו"ע (סימן תפ"ז ס"ד) ש'בליל ראשון של פסח, גומרין ההלל בצבור בנעימה, בברכה תחלה וסוף', והרמ"א חלק דאין לאומר, אולם כיום נתפשט המנהג לאומר.

יש נידון נוסף האם לאומרו בברכה, או לא, והיו בזה מנהגים שונים, וי"א דאף היחיד אומרו בברכה, וי"א שזה רק בציבור (הגר"א), ולכן יש הנזהרים שאף ביחידות, אינם מברכים.

וכן נשים, יש המברכות ויש שאינן מברכות, ויש בזה חילוקי מנהגים לבני אשכנז, אולם בני ספרד נהגו שנשים יברכו בלילה זה.

הזכרת 'חג המצות' בברכה מעין ג'

סה. שותים כוס רביעית ומברכים ברכה מעין שלוש, ומזכירים מעין המאורע. ואם שכח להזכיר, בשבת אינו חוזר כי אין חיוב לאכול, אבל בלילה זה, הרי מחוייב הוא לשתות את הכוס, ולכאורה יצטרך לשוב ולברך, ומאידך, לשתית הכוס סגי ברוב רביעית ושיעור זה - ספק אם חייב בברכה, והוי ספק ברכות ואינו חוזר.

לכן יש לשים לב לא לשכוח להזכיר 'את יום חג המצות', וכן מי שלא שתה רביעית אלא רק רוב רביעית, אינו יכול לברך מעין ג' [ורבים טועים בזה, משום שנדפס בהגדות נוסח הברכה לאחר שתיית הכוס], ויראה לצאת יד"ח ממי ששתה רביעית.

'נרצה'

חשיבות הפיוטים שנסדרו בסוף ההגדה

סו. יש לזכור שכל הפיוטים שנסדרו בסוף ההגדה יש בהם סודות גדולים. החיד"א נשאל (חיים שאל, ח"א סימן כ"ח), על אדם שהתלוצץ מהפיוט, ונידו אותו, ונשאל החיד"א, האם אכן הוא בנידוי.

וענה החיד"א, כל האי מילתא פשוטה היא, דמה שייך להתלוצץ על פיוט שאמרו אותו רבבות אלפי ישראל בפולין ובאשכנז, גדולי עולם, קדושי קדושים אמרו אותו, וודאי שחייב נידוי, עכת"ד.

והוסיף החיד"א, אגב אורחא ארשום לך מה ששמעתי ממגידי ארץ, גאון מופלא בדורו שכתב י' פירושים על החד גדיא. וכן שאר הפיוטים, אדיר הוא, אחד מי יודע - לכל אחד מהם יש שורשים עמוקים ע"פ הסוד.

עוד כתוב, שהחת"ס תירגם את הפיוטים בלשון אשכנז כדי שיבינו הבנות, כי היה חשוב לו שהילדים יאמרו ויבינו גם את הפיוטים, וכמשנ"ת.

ויה"ר שנזכה בקרוב ל'שפוך חמתך על הגוים', ונזכה לביאת המשיח ולגאולה העתידה, 'והשיב לב אבות על בנים', במהרה בימינו. אמן.

נספח: חיוב אכילת מצה בחול המועד

סז. דעת הרבה ראשונים שיש חיוב מדאו' של אכילת מצה בכל ימי החג, והגר"א נקט דזהו פשטיה דקרא. ומלבד זאת, יש חיוב לכבד את חול המועד כראוי, ומבואר עונשו של המבזה את המועדות שאין לו חלק לעוה"ב, רח"ל.

וברש"י באבות (פ"ג מי"א) כתב, מיהו הנקרא 'מבזה' - 'נוהג בו מנהג חול באכילה', והיינו משום שימי חול המועד הינם 'מקראי קודש', ויש לכבדם.

וכתב המשנ"ב בהלכות חול המועד (סימן תק"ל סק"א), דיש לאכול בימי חוה"מ סעודה ביום וסעודה בלילה, וסעודה היינו פת - מצה, וא"כ, מצה זו החביבה - יש לנו את אכילתה בכל ימי החג, הן מצד המצה, והן מצד כבוד חול המועד.

ויעויין ברש"י (דברים ט"ז ג') על הפסוק 'למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים', שהדרך להגיע לזכירה זו - ע"י אכילת המצה.

וידועים דברי הרמח"ל (דרך ה', ח"ד פ"ח) שאכילת המצה משרישה את היצר הטוב בנפש לכל השנה [והמשיח הגר"י לוינשטיין זצ"ל שחזר תדיר על ענייני יצי"מ, אמר, שבאכילת המצה אנו 'לועסים אמונה'].

ויש לנו את המצוה הנפלאה הזו בכל ימי החג, ויש להשתדל מאוד לקיימה בימי חוה"מ, ויש הרבה בנ"א שאוכלים הרבה מטעמים אבל אינם אוכלים מצה, ומפסידים את המצוה החביבה, וכמבואר לעיל.

